NÂZIM HİKMET'İN HASRETİ

Türkkaya Ataöv

NÂZIM HİKMET'İN HASRETİ
Türkkaya Ataöv

Türkkaya Ataöv

NÂZIM HİKMET'İN HASRETİ

NÂZIM HİKMET'İN HASRETİ / Türkkaya Ataöv / Kapak: M. Ali Örgen / Film ve montajlar: Renk Grafik / Kapak basımı: Bizim Ofset / Tavilli Matbaacılık Kollektif Şirketi tarafından dizilip basılmıştır.

Bilim / Belge / İnceleme

63

Büyük Dizi

1

1. Basım. Eylül 1976

MAY YAYINLARI
Babıâli Caddesi No: 19
Cağaloğlu / İSTANBUL
Telf.: 27 71 61

TÜRKKAYA ATAÖV

NÂZIM HİKMET'İN HASRETİ

MAY YAYINLARI

SÖYLEŞİ

1970-1972 yıllarını, üniversitece görevlendirilerek, Sovyetler Birliği'nde geçirdim. Anayasanın ve Üniversiteler Kanununun bana tanıdığı haklardan yararlanarak, ailemle birlikte, Sovyet Bilimler Akademisi'nin konuğu oldum. 1957 yılında A.B.D.'de doktora öğrencisiyken öğrenmeğe çalıştığım Rus dili bilgimi arttıracak, Leningrad' daki eski Asya Müzesindeki bazı Osmanlı belgelerinin fotokopilerini almağa çalışacak, Sovyetler Birliği'nde milliyetler ilkesinin teori ve uygulamasını yerinde saptayacak, Sovyet dış politikasına ilişkin belgeleri ve benden önce Türkiyeli hiç bir akademisyenin bu kadar uzun süre kalmadığı bu büyük ve ilginç ülkede elime daha ne geçerse toplayacaktım.

Bütün bunları yaptım da... Sovyet yayınlarını, birçok kişi gibi ben de, her zaman düşündürücü ve Batılı araştırmacıların yaklaşımlarını ve vardıkları sonuçları sarsıcı bulmuşumdur. Batı'da, özellikle Amerika'da yayınlananlardan ve ideolojik çatışmanın herhangi bir yönüyle ilgili o kalın ciltli, nefis renkli, pahalı kitapları yıllardır okur, her bir kelimesini teker teker anlarım da, tümüne bir anlam veremediklerim, pek yavan, hatta uydurma bulduklarım çoktur. Öte yandan, diyelim bir Sovyet tarih çalışmasının daha ilk sayfalarında olaylar bilmecesinin yepyeni bir yaklaşımın, yeni bir belgenin ışığında aydınlanıverdiğine de çok tanık olmuşumdur.

Örneğin, 1938 Münih Andlaşması... Birçok Batı yayını karmakarışık anlatımlarla doludur. Olaylar ve yorumlar, çoğu kez, birbirine bağlanmadan ortada kalıverirler. Bir de I. Maiski'nin «Myunhenskaya Drama» adlı çalışmasına bakınca her şey bir anda çözülür, 1930'lar Avrupa'sının ne yollardan bugüne ulaştığını anlatan sağlam bir anahtar geçer elinize. Derim ki, son elli küsur yılın tarihi yarı yarıya Sovyet belgeleriyle bir kez daha işlense, ortaya ne denli farklı bir yorum çıkacaktır! Yani, birkaç kuşak Batılı tarihçi, siyasal bilimci, iktisatçı ve sosyoloğun bilmediği, görmezlikten geldiği ya da Orta Çağların kilise Slavcasını çözecek kadar Rusça bildiği halde domuzuna eksik ve yanıltıcı nakiller yaptığı belgelere de söz hakkı verilse...

3 Aralık 1970'de, Moskova'ya kendi çalışma alanımda yenilik aramağa, bulmağa gittim. En çok şu «milliyetler» konusuyla ilgiliydim o sırada. Spoctor, Pipes ve Kolarz gibilerinin hiç biri tatmin etmiyordu dikkatli bir okuyucuyu. Hepsi tarihin akışında önemsiz kalan ikincil çelişilerin çelmesiyle kısırlaşmış araştırıcı ve yazarlar gibi görünüyorlardı. Bu ve benzeri konularda, bazan zor da olsa, bilgi ve belge toplamak çekmişti beni Sovyetler Birliği'ne.

NÂZIM HİKMET'E MERAK

Demem o ki, orada iki yıl kalışımın nedeni Nâzım Hikmet'in son yıllarını araştırmak değildi. Ama turistinden devlet adamına kadar, Sovyetler Birliği'ne yolu düşen herkesin, bu Türk ozanının oradaki son yılları merakını çeker durur. Nâzım hakkında, kaldı ki herhangi bir konuda, birkaç haftalık kısa geziler süresinde bilgi toplamak olanaksızdır.

1969'da bir Türk yazarlar heyetiyle birlikte, o kez on-üç günlüğüne Moskova'ya gitmiş, Leningrad, Bakû ve Taşkent'e uzanmıştım. Heyette bulunanlardan kimi, önümüze çıkan her resmî görevliye, ısrarla Nâzım hakkında derlenmiş filmi görmek istediklerini belirtmişlerdi. O filmi ben, sonraki gidişimde, ancak bir-buçuk yıl sonra görebildim. İlk kısa gezimizde ülkenin en belirgin özelliklerini şöyle böyle tanıyabildik. Nerde kaldı Nâzım hakkında bilgi toplamak!

Moskova'ya geldiniz, Nâzım'ın evini görmek istediniz diyelim. Kolay değildir bu. Karısı Vera ile görüşmeyi dilediniz. Denk düşmez. Onu tanımış olanları bulmak, konuşmak istediniz. Nerede? Nasıl? Ne zaman? Olsa olsa, mezarını ziyaret edebilirsiniz.

Öyle ya! Moskova'ya bir değil, üç, beş kez de gelmiş olsanız, değil yabancı, Sovyet yurttaşı bile olsanız, bu büyük, bu yaygın, bu ihtişamlı, bu tarihî kenti ziyaret hayatınızda önemli bir olaydır; ayrıntılara vakit bırakmaz.

Moskova ki, 8 milyon nüfusu, yaygın yüzölçümü ve hem yeni, hem eski yapıtları, hem müzeleri, tiyatroları, yüzlerce görülecek yeriyle bir eşi zor bulunur kenttir. 6000 yataklı Rassiya Otelinin en üst katından çevreye şöyle bir göz gezdirince yüzlerce kilisenin altın kubbesi kamaştıracaktır gözlerinizi. Bir kısmı için Rusya içidışı renk renk boyalı, oymalı kiliseler, ikonlar, troykalar ve balalaykalar ülkesidir. Bir kısmına göre de, onu ilginç kılan, yeniliklerdir. Bir Avrupalı gezgin şöyle buyurmuş: «Burası bir kent değil, büyük bir müze. Kent olsaydı, emlâk komisyoncuları bulunurdu!»

Kremlin, Moskova'nın göbeğinde, bir yavru-kenttir. «Kreml» Rusçada «hisar» demek zaten. Moskova'yı on-ikinci yüzyılda Prens Dolgoruki ilk kurduğunda kent —tüm evleri ve insanlarıyla— o hisarların içindeydi. Başlangıçta duvarlar tahtaydı. Zamanla genişletildi, tuğladan yapıldı. Ve her geçen yüzyıl Kremlin'e yeni saraylar, katedraller, kuleler, tophaneler, silâhhaneler kattı. Kremlin, bizde inanıldığı gibi kasvetli değil; değişik çağlardaki san'at ve tarih özelliklerini yansıtan, altın kubbeler ile ışıltılı, değerli ikonaları, muralleri, san'at kolleksiyonları ile zengin, büyük bir açık hava müzesidir.

Leningrad derseniz —ki, dünyanın en güzel kentlerinden biridir— sadece bir Hermitaj Müzesindeki her bir eserin önünde yalnızca yarım dakika kalınsa, tüm müze dokuz yılda gezilirmiş! Tiyatroları, saray gibi metroları, Moskova Nehrindeki motor gezintileri, uçsuz bucaksız parkları, ünlülerin ev-müzelerini bir kenara koyalım...

Kafkaslar ve Orta Asya da görülmeğe değerdir. Bütün bunları birbirine ekleyince, turistik gezilerin ne denli yetersiz olacağı ortaya çıkar. Sanırım, Sovyetler Birliği'ni anlamağa başlamak, Rusçayı sökmek, insanları tanımak, bilgi ve belge toplamak için iki yıl asgarî gerekli bir süredir.

SON YILLARINA BİRLİKTE BAKALIM

İşte ancak böyle bir süre içinde, Nâzım'ı Moskova'ya ayak bastığında karşılayanlar, bu gurbette ona ilk kucak açanlar, şiirlerini, oyunlarını çevirenler, sonunda mezarına yaprakları çınara çok benzeyen bir ağaç dikenler, san'atçı dostları, yetiştirdikleri, öğrencileri, karısı, üvey kızı çıkar bir yerde, bir zaman karşınıza... Ya da, alelâde bir Sovyet yurttaşı, bir tezgâhtar, bir onarımcı, bir gümrük memuru, otobüste yanınıza oturan bir öğrenci —Sovyetler Birliği'nde Nâzım'ın hiç değilse adını duymamış kimse yoktur— eşref saatine rastlarsa bir okuyucu olarak ozan hakkındaki duygularını anlatır size. Pek çok sabreder, daha doğrusu bıkmadan sorar soruşturursanız, kendi el yazısı ile birkaç mektubu ve şiirleri çıkar ortaya, Sovyetler'de ve başka bir yerde görülmemiş fotoğrafları birikir elinizde.

Bu yazılara dostlarımın ısrarları üstüne başladım. Nâzım hakkında söylenenleri, benim duyduklarımı nakledeceğim. Şimdilik tek benim okuduğum birkaç şiir ve mektubunu size de göstereceğim. Yalnız Türkiye'de değil, Sovyetler Birliği de dahil hiç bir yerde yayınlanmamış fotoğraflarına sizinle birlikte bakacağız.

★

NÂZIM'A AİT FİLM

Günlerden 20 Ocak... Nâzım'ın yetmişinci doğum yıldönümü kutlanıyor. Moskova karlar altında, bembeyaz. Ancak, beyaz olan sadece parklar, bahçeler, bir de yapıların damları. Caddelerdeki kar,

işe koşan insanların çizmeleri altında ezilmeden küreniyor, temizleniyor erkenden, karanlıkta. Kışları gün saat dokuzdan önce ağarmıyor, akşam saat dört olmadan karanlık basıyor.

Vavilova Caddesinde, eskiden bir Rus soylusuna ait olan bir konaktayım. Şimdiki sahibi —«Sayuz Pisateley,» yani— Sovyet Yazarlar Birliği, Lev Tolstoy'un «Harp ve Sulh»te Rostov'ların malikânesi olarak tarif ettiği yapıdır bu. Avludan Tolstoy'un heykeli, içerde Nâzım hakkında derlenen film gösteriliyor. 29 Temmuz 1951 günü Moskova'da, Vnukovski Havaalanında karşılanışı ile başlıyor, Sovyetler Birliği'ndeki bazı anıları, konuşmaları, sohbetleri ile sürüyordu. Ekranda gördüklerimi bugün gibi anımsıyorum. Bir çiçek deryasına dönmüş alanda, Nâzım, her zamanki gibi güleç, neş'eli, duygulu ve gururluydu.

Bükreş'ten gelen bir uçak getirmişti onu. Karadeniz'in açıklarında bir Romanya gemisi kurtardıktan sonra. Anadolukavağı'nda bindiği küçük balıkçı motoru, fenerleri ve Boğaz karakollarını dikkati çekmeden aşabilmiş, önce Boğaz'dan doğuya doğru aldatıcı bir rota izleyip birden kuzeye yönelmiş, öğleye kadar hızla yol almış, hava poyrazlayınca motor aniden durmuştu. Dalgalar tekneyi devirdi devirecek, beride Boğaz'dan geçen bir Romen gemisi belirmişti. Nâzım önce Fransızca, sonra Rusça kim olduğunu haykırdı, hızla yaklaşan gemidekilere. Uzunca bir süre sonra, halat merdiven onu yepyeni bir dünyaya çekti.

«Bir dakika» diye karakola çağrıldığı o geceden bu yana on-iki yıl, beş ay ve on-altı gün cezaevinde kalmıştı. Türkiye'nin gelmiş geçmiş belki de en büyük ozanının yılları, kâh kazara hapse düşmüş Anadolu çocuklarının yanıbaşında, kâh caniler ve esrarkeşler arasında geçmiş, onu öldürürlerse hükûmet katilleri bağışlar diye «Nâzım Baba»nın canına kasteden profesyoneller de yaşamıştı çevresinde. «Boynumun borcudur fakat... düşmana inat... birgün fazla yaşamak...»

TUTUKLULUK YILLARI

Yurda her ayakbasışında içeri alınmamış mıydı? Yirmi-ikisinde bir gençti. Moskova'dan öğrencilikten dönüyordu. Hopa'da vapurdan iner inmez bileklerine kelepçe takıldı. Üstü arandığında, not defterinde «Heraklit Üstüne Düşünce» adlı şiiri bulunmuş ve polis bu eski Yunan düşünürünün adını eski harflerle «her ekalliyet» okuyunca...

«Ekalliyet diyen kim? Bu Heraklit'tir. Efesli bir Yunan düşünürü!»

«Üstelik Yunan ha! Bunun hesabını mahkemede vereceksin!» Kısa bir tutuklanma. 1931'de yeniden cezaevi.

Ve nihayet, haberi bile olmadığı bir suçlamayla 1938'de tutuklanışı... Yurdunda 1928-1951 yılları arasında geçirdiği yirmi-iki yılın on-yedisi hapislerde harcandı. Yazdıkları, kendi hayattayken, kırktan fazla dilde, otuzun üstünde ülkede yayınlandı. Yüzbinlerce, milyonlarca basıldı. Ama Türkiye'de yirmi-sekiz yıl bir tek kitabı bile satışa çıkmadı. O günlerde iktidar çevreleri Nâzım'ı «hain-i vatan» diye tanıtadursunlar, ölümünden yıllar sonra, Sovyet Bilimler Akademesi'ne bağlı Doğu Çalışmaları Enstitüsünde, çağdaş Türk edebiyatını inceleyen Moskovalı bir araştırıcı Nâzım'ın en çok Türkiye'ye, Türk halkına bağlılığına hayran olduğunu söylüyordu...

AKADEMİDEKİ TÖREN

Sovyet Bilimler Akademisi'nin bugünkü merkez binası Leninskiy Prospekt üstünde Oktyabrskaya Metro İstasyonuna yakındır. Maden ocakları sahibi, fabrikatör Demidov adlı bir zenginin malikânesiymiş eskiden. Geniş bahçesinde o zamanlar dünyanın dört bucağından toplanmış garip bitkiler varmış. Bir çeşit bitki laboratuvarı ya da müzesi denebilecek bu ağaçlıklı yere eski sahibi «Niskuçni» (yani «Sıkıntıyı Bırak») Bahçesi dermiş. Bir ara, Çar Birinci Nikola'ya geçen bu yapı 1934'lerden bu yana S.S.C.B. Bilimler Akademisi Presidyumu merkezidir.

Bütün bilim enstitüleri ona bağlıdır. Armiyanski sokağı, No. 2'deki Doğu Çalışmaları Enstitüsü de... Buraya kaç kez girip çıkmıştı Nâzım! Birinci kattaki büyük konferans salonunda Nâzım'ın yetmişinci doğum yıldönümünü kutlamak için toplanmış Türkologlar. Moskova'daki dostları Nâzım ellisini doldurduğu 1952 yılında doğum gününü kutlamak istemişler. Ancak, Nâzım hangi gün doğduğunu çıkaramamış bir türlü. Sonunda, «20 Ocak»ta karar kılmışlar. Her yıl o gün Nâzım'ın doğum yıldönümünü kutlamışlar. Hâlâ da öyle. Ama Nâzım'sız. Bu kez de, onu tanımış olanlar san'atını, kişiliğini, çilesini yansıtan konuşmalar yaptılar, anılarını anlattılar.

O günkü törenin presidyumunda ben de vardım. («Başkanlık Kurulu» anlamına gelen şu «Presidyum» sözü bizde yanlış biliniyor. Sadece partiye ilişkin bir kurul olduğu sanılıyor. Oysa, her türlü kuruluşun kalabalık bir başkanlık kurulu, yani «presidyum» olabilir). İşte o gün, hakkında anlatılanları, şiirlerinden seçmeleri Rus-

ça dinledikten sonra ben de söz aldım ve bir şiirini anadilimizden okudum. Salondakilerden çoğu Türkçe anlıyordu.

Tören dağıldı. Birkaç tanışla, konferans salonunun hemen karşısındaki kafeteryaya geçtik. Çaylar geldi. Karım, şairin bu Moskovalı dostlarına «sizi en çok etkileyen yanı nedir?» diye soracak oldu. Hepsi sözleşmiş gibi aynı cevabı verdiler: «Nâzım'ın en yüce niteliği Türkiye halkına bağlılığı, Türkiye'ye sevgisidir. Hayatının çeşitli anlarında türlü etkiler içinde kalmıştır, ama onun 'tepeden tırnağı sevda' dediği şey aslında memleketine olan büyük hasretidir. 'Sevda' deyince aşk da gelmez mi akla ? Gelir. Herkes tutkun olur. Nâzım çapında olmasa da... İyi adamın da aşkı olur, kötünün de. Kimbilir, Al Capone'un bile âşık olacağı tutmuştur. Ne vatan hainleri vardır ki, onlarda bile kara sevda aranırsa bulunur. Gel gör ki, Nâzım asıl, Türkiye'ye sevdalıydı.» İşte, yaşantısı, işte şiirleri:

«Memleketimi seviyorum:
Çınarlarında kolan vurdum, hapishanelerinde yattım.
Hiç bir şey gidermez sıkıntını
Memleketimin şarkıları ve tütünü gibi...»

Nâzım'ın yurtseverliğini, Sovyet Türkologları, onun doğum yıldönümünde, bize anlatıyorlardı. Yapmacıksızdılar, içtendiler, kendileri gibi yurtsever olanları bir görüşte tanır halleri vardı. Fakat sanırım hafiften de öfkeliydiler.

Karım ki, Nâzım'ın «O Duvara Cevap» şiirini dört yaşından beri ezbere bilirdi. Nâzım'ın ne yüce bir yurtsever olduğunu anlamak için onun bir tek «Kurtuluş Savaşı Destanı»nı bile okumak yeterdi. Gene de, Nâzım Bursa Hapishanesinde ölüm orucuna başlayınca bir ayaklanma olur endişesiyle onu Cerrahpaşa'ya götüren Parmaksız Salih'den hapishane hücresine, evine kadar sızan türlü provakatörlerin günahı sindi üstümüze.

Dışarı çıktığımızda Moskova siyah-beyaz bir kartpostal gibiydi. İliklerimize kadar titredik. Sovyet dostların sözleri bize değildi herhalde... Ama bizi bu kadar üşüten gecenin ayazı mıydı yalnızca?

★

KARŞILAMA

Tekrar Nâzım'ın filmine, Moskova'ya varışına dönelim. Bu konuda, Türkiye'de bir kısım peşin hükümlü basında neler yazıldı! Ağızdan ağıza neler söylendi! Güya Nâzım havaalanına ayak basar

basmaz hemen eğilip yeri öpmüş... Gûya ev sahiplerinin beğenisine sığınmış ilk günden...

Evet, 29 Temmuz 1951 günü Nâzım'ı Bükreş'ten Moskova'ya getiren uçağın indiği Vnukovski Havaalanı bir çiçek deryasına dönmüştü. Onu karşılamağa gelenlerin kalabalığı çevresini almıştı hemen. Onlar Nâzım'ın eskiden tanıdıkları değildi, onu şiirlerinden tanıyanlardı. Daha önceden görmüş müydü, hemen önünde durup onu uzun bir konuşma ile karşılayan ünlü Tihonov'u? Onun arkasındaki Simonov'u?

Bugün 79 yaşını süren Nikolay Tihonov devrimin yarattığı en büyük ozanlardandı. Dokuz yaşında bir çocukken 9 Ocak 1905 günü o «Kanlı Pazar»ın tanığı olmuş, on-sekizinde dünya savaşı görmüş, daha kurulduğu an Kızıl Ordu'ya yazılmıştı. 1941'de yazdığı «Kirov Bizimdir» şiiri kentin kahramanlığını anlatma yanında, ritmi ile savaşa giden kıt'aların yürüyüşünü anımsatır.

Ekranda saçları o zaman da beyaz olan koca Tihonov, iki eliyle birden Nâzım'ın ellerini kavramıştı ve yüksek sesle konuşuyordu. Nâzım gülerek ve neş'eyle çevresine bakmaktaydı. Bu kalabalığın içinde daha önceki gelişlerinde tanıdıkları yoktu. Çinli ozan Si-ya-u, Hintli oyun yazarı Es Habib Vefa, İranlı ozan Lahutî, Rus ozanları Mayakovski, Bagritski, Selvinski ve diğerleri...

Yeni kuşaklar almış onların yerini. Ekranda Simonov'un yanında ozan Kirsanov görülüyor. Biraz geride, Türkoloji Enstitüsünün bugünkü başkanı, o zaman kırışıksız yüzü ve simsiyah saçlarıyla Prof. Şemseddinov... İkinci Cihan Savaşı'nda faşist saldırısı tanıdıklarının bir kısmını alıp götürmüş. Ve herhalde 1930'ların tepeden inme «temizlik» hareketi de.

Tihonov uzun uzun, içtenlikle, coşkun konuşuyor. Sözleri bitmeyecekmiş gibi. Ve ikide bir elleriyle Nâzım'ı severek. Nâzım'ın cevabı: «Bana gösterdiğiniz bu yürekten karşılamayı ben, ulusuma atfediyorum ve ulusum adına hepinize teşekkür ediyorum.»

ZOYA KİMDİ?

Bir kadın yaklaşır Nâzım'ın yanına. Ellinin üstündedir. Uzun boyludur. Geniş çeneli, çıkık alınlı, uzun parmaklıdır. Konuşurken küçük, kahverengi gözlerini kırpıştırır. «Kızım Zoya'yı unutmadığınız için, güzel şiiriniz için çok, çok teşekkür ederim» der... Pek çok Zoya vardır Sovyetler Birliği'nde. Ama akla ilk geleni savaş yıllarının Zoya Kosmodemyanskaya'sıdır her zaman.

Zoya bir gerilladır. 332'nci Alman Alayı onu Petrişşevo Köyünde asmış ve bedenini öylece ipte asılı bırakmıştır. Zoya'nın gerilla adı Tanya'dır. Görevi, yurdunu çiğneyen düşmanın gerilerine sızıp onlara zarar vermektir. Nazi işgali altındaki Petrişşevo Köyüne ikinci sızışında yakalanır.

1941 Aralık ayına kadar Petrişşevo, Sovyetler Birliği'nde alelâde bir köydü sadece. Zoya'nın kahramanlığı ile birlikte onun adını işitmeyen kalmadı. Genç gerillanın kendi de yılmazlığın, boyun eğmezliğin simgesi oldu.

Nâzım, Zoya için şiirini yazdığı sıralarda ünlü Sovyet yazarı Konstantin Simonov onun hakkında bir oyun kaleme alıyor, kompozitör Kovalevski bir opera hazırlıyor, heykeltraş Zelinski ve Levedeva heykellerini yapıyorlar, Alma Ata'da hayatı filme alınıyordu. Kitapları, mektupları, güncesi müzelere kaldırılmıştı.

Gerilla eylemi sırasında kullandığı Tanya adını kendi seçmişti. Puşkin'in Yevgeni Onegin'ini ezbere biliyordu. O yapıtın kahramanı olan Tanya'dan esinlenmiş olmalıydı. Daha on yaşındayken babası ölmüştü. «Savaş ve Barış» en sevdiği Rus romanıydı. Çernişevski, Dobrolyubov, Pisarev ve Belinski'den çok okurdu. Nekrasov'un yazdıklarını yarı yarıya ezberlemişti belki de. Yabancılardan Byron'u, Dickens'ı severdi. Hugo, Jack London, Maupassant, Flaubert, Mark Twain, Longfellow beğendiği yazarlardı. Önce bir fabrikada, sonra bir kollektifte çalışmıştı. 18 yaşındaydı.

İşte, Zoya böyle bir yaşamı geri itmiş, Moskova'da Timiryazev bölgesi Komsomol komitesine başvurarak cephede önemli bir görev istemişti.

Petrişşevo Köyü Almanların dinlenme yeriydi. Onların rahatını kaçıran Zoya olmasaydı... Fakat onu yakaladılar ve Aralık ayının beşinde ipe çektiler. Ve öylece bıraktılar, donmuş ve rüzgârla sallanarak. 25 Aralık gününe kadar.

1 Arlık 1942'de, bir yıl sonra, «İzvestiya» gazetesi şu haberi yayınlıyordu: «Rzhev bölgesindeki karşı saldırımızda, General Povetkin'in askerleri Alman birliklerinin birçoğunu yoketti. Bu arada Zoya Kosmodemyanskaya'yı asmış olan alayın tüm askerleri tamamiyle yokedildiler.»

Zoya'nın öyküsünü Nâzım hapiste, annesi Celile Hanımın getirdiği bir Fransız gazetesinden öğrenir. «Anasının hali nice olmuştur bu kızın!» diye düşünür o an. O gece oturup yazdığı şiir şöyle başlıyor:

Zoya idi adı...
Senin memleketini sevdiğin kadar
Ben de seviyorum memleketimi
Seni astılar memleketini sevdiğin için.

Ama ben yaşıyorum
Ama sen öldün.
Sen çoktan dünyada yoksun
Zaten ne kadar az kaldın orada
On sekiz senecik.
Doyamadın güneşin sıcaklığına bile
Tanya
Sen asılan partizan
Ben hapiste şair...

Şiir devam eder. Nâzım'ı Moskova'da karşılamaya gelen yaşlıca kadın işte bu Zoya'nın anasıdır. Nâzım onun elini öper ve Türk törelerinde saygı simgesi olarak alnına götürür. Nâzım'ın, Moskova'da, Vnukovski Havaalanına vardığında alnını sürdüğü tek şey, kızını yurduna şehit vermiş bir ananın elidir işte.

Nâzım'ı havaalanında kucaklayanlar Moskova kentine doğru süzülürler. Bu kentte ozan ömrünün son yıllarını yaşayacaktır.

Sovyet Yazarlar Birliği'nin merkezi olan, «Savaş ve Barış»ın yaşandığı soylu konağının ahşap oymalı, burma merdivenli yemek salonunda bir tanış şöyle demişti: «Sosyalizm Nâzım için tüm insanlığın, bütün dünya kültürünün mirasıydı. Moskova'yı ise, şiirden dansa dek tüm san'at dallarının, Çin ve Hint'ten Afrika ve Lâtin Amerika'ya dek mirasçısı sayardı... Bu kente daha önce iki kez gelmişti. Bir yandan üniversitede okumuş, öte yandan şiir yazmış, tiyatroyla ilgilenmişti. Koca kent o zaman umut dolu bir heyecan içindeydi. Her yerde devrim türküleri söylenir, gösteriler yapılır, söylevler verilirdi. Doğu Emekçileri Üniversitesi, o zamanlar, şimdiki modern günlük «İzvestiya» gazetesinin bulunduğu yerde, eski bir yapıydı. Nâzım üniversitede bir yandan marksist görüşü öğreniyor, bir yandan da dünyanın dört-bir köşesinden gelmiş gençlerle tanışıyordu. Dâvâ adamı olduğu kentti Moskova. Burada bilinçlenmiş, burada devrim ozanı olmuştu.»

San'at görüşü de burada değişmişti. San'at önce bir amaca yönelmeliydi. Böyle olursa değer taşırdı. Moskova'ya gelinceye değin heceyle yazardı, serbest nazmı hiç kullanmamıştı. Yıllar önce Moskova'ya ilk geldiğinde aynı otelde kalan iki kızkardeşle tanışır. Adları Liyolya ve Şura'dır. Yesenin, Blok ve bu arada Mayakovski'nin adlarını da burada duyar ilk kez.

YESENİN

Gorki, bir köylü ailesinin çocuğu olan Sergey Yesenin için şöyle der: «Doğanın yalnız şiir için yarattığı bir duygu mekanizmasıy-

dı o.» Köyünü, onun konuşma biçimi ve kırlık bölgelerin şarkılarını getirdi şiirine. İçtenlikle yazardı. Kasaplık hayvanlar için göz yaşı döker, ayak altında ezilen çiçeğe acırdı. Büyük fikirler uğruna başkalarının yaptığı kahramanlıkları takdir etmez de değildi. «26'ların Baladı» şiirinde görüldüğü gibi... Ancak, «insancıllık» anlayışı Mayakovski'ye uymazdı. Mayakovski'nin Lenin hakkındaki şu mısralarını anımsamalı:

Dostla
insancıllığın ta kendi olurdu.
Düşmanla da
en sert çelikten daha sert.

Yesenin'e gelince: o dosta da, düşmana da insancıllığın ta kendisiydi. Kan görmeğe dayanamazdı; felsefî teoriler, ne denli doğru olursa olsun, ondaki bu doğal eğilimi yok edemezdi. Onun bu yanını Ekim Devrimi de değiştirmemişti:

Yeni bir insan değilim. Niye saklamalı?
Bir ayağım geçmişte gömülü duruyor.
Ötekiyle de kâh düşüyor, kâh kayıyorum,
Pek hızlı giden çelikten güce yetişeceğim derken.

Bir ayağının gömülü olduğu geçmişte ne vardı? Önce, dinsel imajlar ve konular. Böyle büyümüş, ruh dokusu böyle bezenmişti. İlk şiirleri için, kendi bile, «yaratıcılığı bana ait değil» der. Sonra, köyü idealleştirip anlatan Yesenin'de sermayeci düzene karşı devrimci bir tavır da yoktu. Üstelik, içki ve gitar imajları içinde Bohem sapmaları bile vardı. Ama İtalyan yazarı Carlo Levi kendi ülkesinin edebiyatını etkileyen dört Rus yazarının içine Yesenin'i de katıyor. Öte yandan, sosyalizmin hedefi insanı yüceltmekse, insanı her şeyden üstün tutan Yesenin'in bu hedefle ergeç buluşması doğaldı.

MAYAKOVSKİ

Mayakovski'ye gelince: Bir Sovyet yazarı Nâzım'ın sanat yönünden etkilenişini şöyle anlatmıştı: «O günlerde Mayakovski tüm sanat toplantılarında alkışlarla kürsüye çıkartılırdı. Dizeleri ağızlardan düşmezdi. Nâzım Mayakovski'yi hiç dinlemediği gibi yeterince Rusça bilmediğinden bu şiirleri anlayamıyordu da. İşte, o iki kızkardeş Nâzım'a Mayakovski'nin şiirlerini anlatıyorlardı. Ama

Nâzım asıl bu yeni şiirin okunuş biçimine, temposuna vurulmuş olmalı.»

İlk şiir kitabı olan «Güneşi İçenlerin Türküsü» Bakû'de yayınlanmıştı. Bu kitabın 1928 baskısını, daha ilerde ayrıntılı olarak sözünü edeceğim Ekber Babayev'de gördüm. Radiy Fiş'in dediği gibi, Nâzım yalnız kendini değil, Türk şiirini de değiştirmeğe başlamıştı.

Mayakovski «Seviyorum» adlı şiirinde kendi için şöyle diyordu:

Biliyorum nerede ötekilerin
yürekleri:
göğüslerinde.
Bilmeyecek ne var bunu?
Gelgelelim bende
sapıttı gitti anatomi
Koskoca yüreğim ben tepeden tırnağa
atarım güm güm.

Mayakovski on ciltlik yapıt bıraktı gitti. Şiirler, mısralar, oyun, makale, mizah... Eli çizgiye de yatkındı. El ilânları için tomar tomar resim bıraktı. Her yaptığında güm güm atardı o koca yüreği...

1893'de Kafkaslar'da doğmuştu. Bir dağ nehrinin yamacında olan köyü yüksek dağlarla çevrilmişti. Çocuk kulakları kayalar arasından kıvrılan küçük çağlayan hışırtılarıyla dolmuştu. Kafkasların bu göz alabildiğine genişliğini görüp doğa ile kucak kucağa yaşadıktan sonra ailesiyle birlikte Moskova'ya gelince bu koca kent ona kalabalık, hatta sıkış-tepiş gelmişti. 1912'de ilk kez yayınlanan şiirleri, bundan ötürü, insana sağır, onu umursamaz, gürültülü bir kenti yansıtıyordu. Devrim-öncesi döneminin büyük şiiri olan «Kilotlu Bulut»ta sevgisiz bir dünyada yapayalnız bir insan çizer.

1917'den sonraki ilk yıllar iç savaş, açlık, salgın hastalık ve güçlüklerle doluydu. Yakıt, elektrik, akla gelen her şey kıt mı kıttı. Mayakovski'nin işte o zaman yazdığı «En Olağanüstü Macera» başlıklı şiiri güneşle dostluğu anlatır. Güneşe şiir yazmayan ozan yok gibidir. «Güneşli gelecek»ten, «yeni bir hayatın doğuşu»ndan söz ederler çoğu. Güneş bir simgedir... Ne var ki, Mayakovski'de öyle değil. Güneş ozanın çağrısını kabullenip oturur, onunla konuşur. Birlikte semaverin çevresine yerleşirler. Güneş espriler yapar, cesaret verir. Ve der ki Mayakovski:

Işık saçmak hep
ve her yerde
ve sonuna kadar
ışık saçmak

işte benim inancım
ve güneşin de.

Mayakovski ülkenin dört-bir yanını dolaşır. Tüm kentlerde konuşur, tartışır, gürül gürül şiirlerini okur. Düşmanlarına şimşek gibi cevaplar verir. Amerika'dan İspanya'ya, Fransa'dan Polonya'ya dokuz yabancı ülkeyi gezer. Her dediğinde bir duygu vardır, ama bu duyguyu bir anda mizaha, tebessüme çeviriverir. Asık yüzlü, kaskatı, gelenekçi şiirden hazetmez. Ona kalırsa, lirik ve satirik şiir arasında incecik bir çizgi vardır. Kısa yaşamının sonlarına doğru «Sesimin Çıktığınca» başlıklı şiirini yazmıştı. Geriye, aldığı mesafeye bakar, yaşamı, çalışması ve kavgasıyla övünür.

Moskova'daki Mayakovski kitaplık-müzesini gezen Nâzım bir kenara şunu yazmış: «Güneşin çeşitli nebatlara ışık ve ısı vererek büyümelerini sağlaması gibi, Mayakovski de öteki ozanların kendilerini bulmalarına yardım eder.»

★

YENİ ÇEVRESİ

Moskova'ya varan ve çok iyi karşılanan Nâzım'a dünyanın dört-bir köşesinden tebrikler, telgraflar yağıyordu. Bunlar içinde onu en çok duygulandıranı, Moskova damgalı ve «Bedreddin Destanının okurları» imzasını taşıyan telgraf olmuştu.

Hapishanede bile yüksek sesle çalışan, bir şiir ya da oyununu tamamladığında çevresindekiler anlatmadan edemeyen ve her anlatışında değişiklikler yaparak eserini zenginleştiren Nâzım çok sürmeden çevresini kurdu Moskova'da. Ve günbegün çevresi halka halka genişledi durdu.

Şimdi Sovyet Bilimler Akademisi'nde çağdaş Türk Edebiyatı uzmanı olan Azerbeycanlı Ekber Babayev, Nâzım Moskova'ya gelince, bu güçlü Türk ozanına yakın olmak için Bakû'da yerleşmekten vazgeçmiş, başkentte karar kılmıştı. Babayev şöyle anlatıyor: «Diyelim ki bir oyun tasarlıyor... Tüm konuyu, diyalogların ayrıntılarına kadar kafasında düzenlerdi önce. Sonra usanmadan anlatır, tartışırdı bizlerle. Tipler ve olaylar bütün özellikleriyle ortaya çıkardı. Sonra birden hazır olduğunu söyler, daktilonun başına geçer, hızla yazardı. Bir sayfa tamamlanınca bana verir, ben de Rusça'ya çevirirdim.»

O daktilo bugün, Nâzım'dan kutsal bir anı olarak Ekber'in evindedir. Gene Türk klavyeli bir başka daktilosu da, Doğu Çalışmaları Enstitüsünde dostum Lubimov'un odasındadır.

Sevgi dolu oluşu, tükenmez görünen enerjisi, üstün yetenekleri ve çarpıcı kişiliğiyle çevresi gittikçe genişlemekteydi. Bir Sovyet yazarı şöyle diyor: «Son derece alçakgönüllüydü. Dünya çapında bir şöhret de, daha dün köyünden çıkmış biri de Nâzım'ın karşısında eşit muamele görürdü.» Oyunları ünlü Sovyet tiyatrolarında sahnelendiği ilk günün akşamı büyük bir ziyafet düzenler ve bu davete oyunun primadonnasından tiyatro vestiyerinde çalışan kadına, rejisöründen marangozuna kadar hepsini ortak yapımı kutlamağa çağırır, eline geçen paranın önemli bir kısmını o ilk akşamda harcarmış.

«KARDEŞ»

Herkese «kardeş» anlamına gelen, fakat asıl «erkek kardeş» demek olan «brat» dermiş —kadınlara bile! Yakınlarının söylediklerine göre, isim belleği zayıfmış. Hele üçlü Rus isimlerini hatırlamakta güçlük çektiğinden belki de herkes «brat»mış ona göre. Türkçemizde olmayan fakat Rusça gramerde önemli bir yeri bulunan müzekker ve müennes isim, sıfat uyuşumlarına hiç dikkat etmez, örneğin «anam» anlamına «maya mât» diyeceğine müzekker olarak «moy mât» dermiş. Söylediklerine göre, bu türlü gramer yanlışlarını, kulağa bir garip geldiği ve biraz da güldürücü olduğu için bilhassa yaparmış. Rus dilinin ustası, şiirlerinde kullandığı kelimelerden özel lügatler hazırlanan, Rusların en büyük ozan bildikleri Puşkin için «Ne var bu adamda bu kadar büyütecek!» dermiş. Oysa, Puşkin'i öz ve biçim bakımından yenilik getirdiği için beğendiğini yazmıştı, bir keresinde... Yoksa Rusçası iyiydi. Hayatını belgeleyen filmde konuştuğu Rusça yalnızca doğru olmakla kalmayıp edebîydi de.

Yazar olarak kendini övdüğünü hiç duymamış dostları. Oradaki dostları, en başarılı dizeleri için bile —o da nadiren— «galiba fena olmadı» dediğini naklediyor. Oysa, Sovyet Yazarlar Birliği merkezinde kutlanan yetmişinci doğum yıldönümünde, kendi de büyük bir yazar olan Simonov onun için şöyle diyordu: «Nâzım çağımızın en büyük yazarlarındandır.» Radiy Fiş'in kanısı ise şu: «Dışarda Türkiye'yi ondan daha iyi kimse temsil edemezdi. Türkiye ile birlikte insanlığın yüceliğini de temsil etti. Ama her gerçek san'atçı gibi, kendi değerinin farkındaydı.»

Yesenin gibi Rus ozanlarından manzum Türkçe çevirileri Türk san'at dergilerinde yayınlanan, Nâzım'ın Moskovalı dostlarından

Starostov onun güçlü bir nefesle yazdığını, ancak yazdıklarının üstüne titremediğini, yâni tek nüsha yaparak bazen de kaybettiğini söylemişti bir keresinde. Yıllarını Türk edebiyatı çalışmalarına vermiş ve bu arada büyük bir Türkçe-Rusça sözlüğün hazırlanmasına da emeği geçmiş olan Starostov'u bazı Rus dostları bile «Muhtar» diye çağırır. Nâzım'ın ona taktığı isimdir bu...

Evet, yazdıklarını sistemli bir şekilde toplamaz, sonraki kuşaklar için bir arşiv bırakmağa özenmezdi. Babayev'e yazdığı bir mektupta kendi el yazısı ile bir şiiri:

Ölen ölene, doğan doğana,
Yıldız, ağaç, insan,
virüs filân, falan,
bir telâş, bir kıyamet
umut, keder, hasret,
doğan doğana, ölen ölene.

Bir şiir daha:

Yaz Yağmuru

Güneşte telli de, pullu parıldar
Kumral gelin saçı gibi yağmurlar
Islak kiremitlerin rahatlığı
Siner içime, beklerim.

Evet, ne diyor bir Sovyet yazarı? «Kendi yazdıklarını bile sistemli bir biçimde toplamazdı, ama bu önemsemeyişine bakıp aldanmamalı. Neyi önemseyeceğini bilir, tam zamanında ve hiç korkmadan söylerdi.»

HAYALİMİZDEKİ TOPLUMCU SANATÇI

Yazarlar Birliği'nde Türk masasına bakan Vera Feonova birgün şöyle demişti: «Nâzım'da hepimiz kendini arka plânda tutan, cesur ve fedakâr toplumcu tipini görürdük. Hayalimizdeki örnek toplumcu kişinin, toplumcu yazarın simgesiydi. Doğru bildiğini, hemen ayağa fırlayıp en açık ve cesur biçimde mahmuz şakırdatır gibi söylerdi. Bu sözü kim nasıl anlar, nereye ne biçim götürür, onu da pek düşünmezdi. Kendince yanlış bir gidiş ilişti mi gözüne, hemen atılıp düzeltmeyi, yazarlık ve dostluk görevi bilirdi. Kişiliğine bun-

dan ötürü vurgundu onca insan. Hiç lekelenmemiş bir aklıkla namuslu bir inad elele giderdi onda. Gururluydu, kendine yapılan haksızlıklardan hiç sözetmezdi. En ağırlarından bile.»

Nâzım'ın yurtdışı tanışları ona hep özel sohbetlerde, giderek basın konferanslarında, Türkiye'de zindanlarda neler çektiğini sorarlarmış. Bazıları Nâzım'ın cezaevinde gizli telsiz kurduğuna, dışardaki arkadaşlarıyla konuştuğuna, tutukluyken hep işkence gördüğüne inanırmış. Ve her defasında Nâzım onları, hapiste kendisine çok iyi muamele edildiğini söyleyerek cevaplarmış. «Gizli telsiz» sandıkları, belki de İkinci Dünya Savaşı yıllarında dış dünya ile tek bağlantıları olan şu 29 modeli köhne radyo olmalı. Nâzım öyle cevap verirmiş, ama hapishanelerin hele onun kişiliğinde biri için ne denli bir zulum ve işkence yatağı olduğu «Yaşamak Güzel Şeydir Be Kardeşim»de apaçık görülüyor: Tekme, küfür, falaka, kelepçe, taş hücre, kör ampul, yiyeceksiz tecrit...

Bir keresinde Babayev'e açılmış: «Eninde sonunda insanın gözünü oyarlar belki, diye düşündüm. Gözlerimi kapadım ve saatlerce öyle durdum. Körlüğe alıştırdım kendimi. Baktım oluyor. O da dert değilmiş, dedim.» Oysa bir keresinde şöyle yazmıştı: «Karanlık ölüm gibidir, rengi yok, ahengi yok, dengi yoktur karanlığın.» Oysa, sonu tatlıya bağlanan kitaplar yollanmasını isterdi kendine. İsterdi ki, doktor gülerek çıksın ameliyattan, körün açılsın gözleri, kurşuna dizilecek delikanlı kurtarılsın, birbirine kavuşsun yavuklular...

İNSANA İNAN

Moskova'ya vardığı ilk haftalarda üniversite öğrencileriyle bir toplantı düzenlenir. Oranın gençliği onun adını, kavgasını bilmektedir. Bazı şiirlerini okumuşlardır. Toplantının dinleyicileri arasında bulunan, şimdi Türk dış ticareti uzmanı olan Nikolay Kiryeyev o günü şöyle anlatmıştı: «Tutuldu çiçek yağmuruna: kırmızı, beyaz, mavi, sarı. Gülleri, karanfilleri, kınaları. Hepsinin de en tazesi, en dostu, en güzeli... Eliyle bir yana itti tümünü. 'Ben sizi görmek isterim, asıl' dedi.»

Oğluna da mektubunda şunu yazmıştı: «Tohuma, toprağa, denize inan; insana inan hepsinden önce. Kuruyan dalın, sönen yıldızın, sakat hayvanın duy kederini, hepsinden önce de insanın. Sevindirsin seni cümlesi nimetlerin, sevindirsin seni karanlık ve aydınlık, sevindirsin seni dört mevsim, ama hepsinden önce sevindirsin seni insan.»

★

ESKİ MOSKOVALI

Moskova'daki daha ilk gününden itibaren Nâzım'a hizmetçili bir daire, şoförlü bir otomobil tahsis edildi. Bir de maaş bağlandı. Bütün ev ihtiyaçlarını ise kendisine verilen bir numaradan telefonla karşılayabilecekti. Moskova'daki alış-veriş güçlüklerini bilenler bunun ne büyük bir kolaylık olduğunu takdir ederler. Ne var ki, Nâzım birkaç ay içinde bu kolaylıkların tümünü teşekkürleriyle reddedecekti. «Hayatımı kendim kazanmak isterim» diyordu.

Başkentteki ikinci gün, Nâzım'a yeni Moskova'yı göstermekle görevlendirilen, Sovyetlerin o zamanki en ünlü mimarı Filipov'la yıllar önceden bildiği kenti gezdi.

Nâzım eski Moskovalı'ydı malûm, eski İstanbullu olduğu kadar. Krasnaya Presnya'daki fabrikada şiirler okumuştu. Ağır elleri dizlerinde, gözlerinde şefkâtli sabırları, Türkçe bilirlermiş gibi dinlemişlerdi onu ve alkışlamışlardı... Henüz değiştirmemişti Puşkin yerini, yine böyle omuzunda pelerin, yine böyle başı açıktı, yine böyle siyah, uzun, böyle akıllı, böyle mahzun, kibar bir Petersburglu gibi şıktı... Kışları taze taze kar kokardı, yazları serin serin yaprak... Bir avlu vardı Arbat Meydanına yakın, tuğla duvarlarında kışın, geceleri, kat kat, sıcak sıcak, yanardı turuncu, mavi, altın pencereler. İstanbullu bir delikanlı avluda titrer, titrerdi saatlerce, avluda titrer, Tamara'nın gölgesi gelir, giderdi, mavi pencerede, en yukarda...

Ama Moskova değişmişti. Son otuz yılın en az yirmi yılı yeni baştan yapımla geçmişti. Geri kalan yıllar da savunma ve yabancı saldırının neden olduğu yıkıntıyı onarmakla... Moskova, artık, ülkenin en büyük siyasal, endüstriel ve kültürel merkeziydi. Ve dünyanın en önemli bilim merkezlerinden biri. Nâzım'ın bildiği sıralarda 1 milyon 850 bin kadar olan Moskova altı milyona tırmanıyordu. Yüzölçümü ise beş katına ulaşmaktaydı. Ünlü General Kutuzov'un Napolyon karşısında geri çekilme kararını aldığı köy evi çoktan kentin içinde kalıp caddelerle çevrilmiş, müze olmuştu. Napolyon'un çekilme yolunda yüksek binalar sıralanıyordu şimdi. Başkent, geniş ormanların ve yerleşme alanlarının kucak kucağa olduğu koca bir park gibiydi. Sadece İsmailova Parkı 1180 hektarı kaplıyordu. Her yıl 400 bin ağaç dikilmekteydi. «Kayın Rus sayılır, kavakları Türk saydığımız gibi,» demişti Nâzım bir keresinde.

Ünlü mimar mihmandar anlatıyordu: Yer yer yeni baştan yapılan kentte Moskovalı hava kirliliği nedir bilmiyordu. Sokak ve cadde sayısı yakında iki-bine çıkacaktı. Yeni yapılan Lenin Caddesinin on-dört kilometre uzaması düşünülmekteydi.

Devam ediyordu Filipov: Sayıları seksenin üstünde olan meydanlardan hâlâ en büyüğü ve belki de en güzeli Kızıl Meydan'dı. Burada yılda iki kez askerî tören olurdu ama, Moskavalıların geleneği her mutlu olayı burada kutlamaktı. Yeni evliler nikâhtan sonra ilk kez Lenin'in kabrini ziyaret ederlerdi. Öğrenciler okulların tatile girdiği günün gecesinde sabaha kadar burada danseder, eğlenirlerdi. Diploma alan sınıflar beraberliklerinin son anısını burada fotoğrafla belgelerlerdi. Hele geceleri ışıklandırıldığında renk renk, motif motif bir rüya beldesine benzerdi Kızıl Meydan. Zaten bu sıfatın yüzyıllar önceki anlamına göre, adı «Güzel Meydan»dı.

Kalinin Caddesinde, cepheleri tüm camla kaplı, yirmi-beş katlı modern yapılar henüz yoktu ama, kentin belki de en eski, en yıkık bu kısmından Mir, Kutuzovski ve Leningradski Caddelerinin birbirini keserek geçmesi düşünülüyordu.

1928'de açılmıştı Gorki Kültür ve Dinlenme Parkı ve küçücüktü ilk başında; bir yanı gene Moskova Nehrine değerdi ama Nâzım'ın Moskova'ya vardığı yıldaki gibi yüz hektara yayılmazdı. Bugün 272 hektarı kaplar. Moskova'nın en büyük açık hava gösteri yeri olan Zeleni Teatr, 12000 kişilik kapasitesiyle, orada kurulmuştur. Parkın beş havuzu ve sayısız çiçek bahçeleri vardır. Bunların birinde 330000 taze çiçek Lenin portresini çizecek biçimde yerleştirilmiştir. Kışın park kentin en büyük kayak merkezi olur.

O yıllarda Moskova'da nüfus yüzde 3.3, yapılan konutlar yüzde 7.3 artıyordu. 1917'den önce «Sabah» gazetesi Moskova'yı Batı Avrupa başkentlerinden ayıran boşluğun kapatılması için 500 yıla ihtiyaç olduğunu yazmıştı. Çünkü sosyalist yönetimin devraldığı Moskova'da yapıların yüzde 53'ü ahşaptı, yüzde 65'i tek ya da iki katlıydı. Yalnız yüzde 22'sinde merkezî ısıtma sistemi vardı. Yolların pek azı düzgündü. Onların çoğu da paket taşıydı.

Filipov diyordu ki: 1951 yılında ısıtma tertibatı olan konutlar yüzde 80'e yaklaşıyordu: İlk gaz pipe-line 1946'da Saratov-Moskova arasında açılmıştı. Bu gaz yalnız evlere değil, tüm fabrikalara da dağıtılıyordu. Aynı zamanda büyük bir endüstri kenti olan Moskova'da hava kirlenmesi, duman ve kurum diye bir şey bilinmiyordu. 1917'den önce her Moskovalı'ya düşen günlük 60 litre su miktarı 600 litreye yaklaşmıştı.

Ulaşım şebekesinde günde 10 milyon bilet kesiliyordu. Bunun yarısı metro turnikelerinden geçiyordu. Çalışan halk günlük yaşamının bir kısmını metrolarda geçiriyordu. Onun için de metro trenleri güvenli ve dakik, istasyonlar temiz, bakımlı, güzel, hatta ihtişamlıydılar. Hiç bir metro istasyonu bir ötekine benzemiyordu. Bazısı, bir sarayın balo salonu gibi, tavandan sarkan, bazen yirmi, bazen otuz, bazen kırk, pırıl pırıl muhteşem kristal avizelerle aydın-

latılmıştı. «Revalyutsia» İstasyonu kırk kadar heykelle bezenmişti. Bir diğerinin sütunları renkli mozaik tablolarla kaplanmıştı. Bir ötekinin kubbelerini Mayakovski'nin mısralarından mülhem resimler süslemekteydi.

Mimar Filipov bunları ve bütün mimarî gelişmeleri anlatır durur Nâzım'a, Moskova'daki ikinci gününde. Ünlü mimarın Nâzım'a göstermek istediği bir başka yenilik de, halkın «düğün pastası» adını verdiği kat kat yükselen gökdelenlerdir. Moskova Üniversitesi, Dış İşleri Bakanlığı, Ukrayna Oteli bunlardan birkaçıdır. Bir kısmı konut olarak kullanılmaktadır. Hepsinin sayısı yedidir. 1940'ların sonuna doğru yapımına başlanan bu gökdelenlerden birinin inşaat alanını Nâzım'a göstererek, mimar Filipov, «Stalin yoldaş bu yapının planlarını onayladı,» der.

Nâzım sorar: «Hangi Stalin yoldaş?»

Filipov şaşırmıştır: «Canım Stalin yoldaş işte.»

Nâzım'ın cevabı onu daha da şaşırtacaktır: «Ben bu isimde bir büyük mimar tanımıyorum.»

Bu konuşmalara şoför de kulak misafiri olmuştur. Nâzım'ın, bir numaralı ev sahibi hakkındaki bu sözlerini «gerekli yerlere» kendi aktarmaz da, şoför aktaracak olursa, kötü durumlara düşebilir. Bu konuşmayı saklaması olanaksızdır.

Ne tuhaftır ki, bu olaydan bir süre sonra Filipov Nâzım'ı atölyesine çağıracak, bazı sınırlamaları aşabilecek nitelikte bir sanatçı olduğunu kanıtlamak ister gibi, bu sınırlamaların içinde kalan bir Picasso reprodüksiyonunu dürülü olduğu yerden çıkarıp ona gösterecek, bir yandan da işaret parmağını dudağına götürüp «kimseye söyleme» diye ekleyecektir.

Gün gelmiş Picasso da Sovyetler Birliği'nde duvarlara asılır olmuştur. Kalininskiy Prospekt'teki «Dom Knigi»nin en üst katındaki san'at bölümünde Picasso'ya ve diğerlerine ait kitaplar, reprodüksiyonlar satılır bugün.

Ancak, hiç bir zaman bildiğini, inandığını söylemekten kaçınmayan Nâzım Hikmet'i ayağının tozuyla söylediği bir cümle yüzünden, Stalin döneminde zaman zaman sıkıntılı günler beklemektedir.

«BU YOLDAN 30 YIL ÖNCE DE GEÇTİM»

Oysa, yıllar önce gördüğü Sovyet Rusya'nın bunca değişmiş ve ilerlemiş olması onu tabiî ki heyecanlandırırdı. İlk gidişinden tam

otuz yıl sonra, Azerbeycan'a ikinci kez gidişinde Bakû Üniversitesindeki törende yaptığı konuşmayı Ekber'in evinde banttan dinlemiştim. «Ben buraya otuz yıl önce de geldim, Bakû'ya» diyordu «Çoğunuz daha dünyada yoktu galiba, birçoğunuz. Hatta galiba birçoğunuzun annesiyle babası tanışmamıştı.» Sonra, bir şiir okudu. Şöyle başlıyordu:

Bu yoldan otuz yıl önce de geçtim.
Dört gün, dört gece katar.
İmdi, altmış saatten az,
Uçakla sekiz.
Yakında TU'lar işleyecek.
Moskova-Bakû
İki saat, on dakika.

Bu yoldan otuz yıl önce de geçtim.
Vagonda şarkılar vardı yine.
Sevgiliye sallanan yağlık misali,
Bayrak gibi önümüzde giden şarkılar.
Vagonda şarkılar var yine,
Gene şarkılar.

Otuz yıl öncesinin kırmızı başörtülü komsomolcu kızı, yiğitlerini Wrangel'in astığı gelinleri, anılarında kaçan orduların yer aldığı askerleri ve dümdüz Don boyu steplerini anlatıp, sözü bugünün naylon bluzlu Kazak kızı, Harkov traktörleri ve Baltık sularının karıştığı Rostov limanına getirip kıyaslayan şiir şöyle bitiyordu:

Gene böyle ağır,
Gene böyle erimiş kurşun gibiydi Hazer.
Amma neft taşlarında
suların dibine diktiğimiz
neft ağaçları yoktu.
Sumgait denilen köylük bir yer vardı,
kupkuru toprak.
Amma zavotlu, bağlı, bahçeli,
yüzbin nüfuslu Sumgait şehri yoktu.
Azerbeycan şiiri vardı gene,
Amma Samed'inkiler yoktu.
Ay vardı gene
Amma tek başınaydı,
Küçük kardeşi yoktu.
Bu yoldan otuz yıl önce de geçtim,
Ben vardım, oğlum yoktu.

Belki oğlum da bu yoldan otuz yıl sonra geçer.
Belki ben olamam.
Elbette belki, seksen beş çok mu?
Belki ben olamam,
Amma kimbilir neler olacak?
Yaman meraklanırım olacaklarla.
Bu yoldan otuz yıl önce de geçtim.

★

LİTERATURNAYA GAZETA'DA

Nâzım'ın tavrını yalnızca bir tek olaya özgü sanmak ve tepkisini öyle değerlendirmek yanıltıcı olur. Gene Moskova'ya vardığının ilk günlerinde, şiirlerini Rusça'ya çeviren biriyle tanıştırmışlardı. Sovyetler'de şöyle bir uygulama var: Bir yabancı ozanın şiirlerini o dilin uzmanları, önce nesir olarak Rusça'ya çevirir; sonra bir Sovyet ozanı, çevirmenle işbirliği yaparak, aynı nesri nazma dönüştürür. Ozan metni şiir diline ve biçimine sokmağa çalışırken, ilk çevirmen de asıl metinle uyuşumu denetlemeğe gayret eder. Nâzım'ın şiirlerini Rusya'da nazma uygulayanlar Eduard Bagriski, Pavel Jeleznov, Margarita Aliger, Boris Slutski ve Nikita Razgovorov gibi tanınmış Sovyet ozanlarıydı.

İşte, onlardan biri, ünlü «Literaturnaya Gazeta»nın yabancı ülkeler bölümünde çalışıyordu. Genç ve yaşına göre yetenekli olan bu yazar yalnız Nâzım'ın birkaç şiirini Rusça yayınlamakla kalmamış, Türkiye'de hapisteyken onun kurtulması için bu edebiyat gazetesinde açılan kampanyayı da yürütmüştü. Bir edebiyat gazetesinin ne büyük, ne şerefli çabalara katkısı olabileceğini görmüş, tüm dünyanın toplumcu bir ozana özgürlüğünü kazandırmak için nasıl bir dayanışma içine girebileceğine tanık olmuştu. Bu genç, katıldığı işin azameti içinde sanki bir rüya âleminde yüzüyordu. Nihayet, Moskova'ya ulaşan Nâzım'ın «Literaturnaya Gazeta»yı ziyaret edeceğini öğrendiğinde, sevinç ve heyecanı doruğa ulaşmıştı.

Gazetenin «Nâzım Hikmet'e Özgürlük» bölümünü yöneten bu genç yazar büyük Türk ozanına tanıştırıldı... Yılların zindanlarda çürüttüğü, beli bükük, sessiz bir ihtiyar beklerken, dimdik, canlı ve zarif bir kişi bulmuştu karşısında. Gencin onun için sürdürülen kampanyadan sorumlu olduğu söylenmiş, bu arada Nâzım'ın birkaç şiirini de Rusça olarak yayınladığı belirtilmiş, bir tanesini de okuması istenmişti. Nâzım'ın şu şiiri:

Kardeşlerim,
ölmeğe niyetim yok.
Öldürülürsem, biliyorum,
yine de yaşamakta devam edeceğim yanı başınızda.
Aragon'un mısralarında olacağım
—gelecek güzel günleri anlatan her mısraında—
ve beyaz güvercininde Picasso'nun
ve Robeson'un türkülerinde...
ve hepsinden daha güzel,
hepsinden daha üstün,
bir yoldaşın muzaffer gülüşünde olacağım,
Marsilya limanında grev günü.

BİR EDEBİYAT DERSİ

Okunan, bu şiirin Rusçasıydı. Nâzım'ın kurtulması çabasında tuzu bulunan bu çevirmen genç ağzı kuruya kuruya, boğazı düğümlene düğümlene okumuştu şiiri. Tir tir titriyordu. Tüm dinleyenler beğenmişler, etkilenmişlerdi. Gazeteden Aleksandr Krivitski, «çok güzel, değil mi?» dedi Nâzım'a...

Kendi için kampanya yürüten bu genci, biraz önce, «spasîba, brât» (teşekkür, kardeş) diye kucaklayan Nâzım, bu kez, «oçin plôha, brât, oçin plôha» (çok kötü, kardeş, çok kötü) diyordu... Çevirmen ardındaki duvara yaslanmıştı, düşmemek için. Eli, ayağı tutmuyordu. Nâzım'da hiçbir özür dileme belirtisi yoktu. İnsan hiç değilse, «fena olmamış» der, geçiştirirdi. Şaka mı ediyordu acaba? Biraz olsun beğenmemiş miydi? «Hayır!» diye ısrar ediyordu. «Bu kadar kötü şiir nasıl yazarım ben? Çeviri iyi değil! Anlatayım.» Ve anlattı. «Literaturnaya Gazeta»da parlak bir edebiyat dersi...

Nâzım çeviriden şunu anlıyordu: Çevrilen şiirin, hikâyenin ya da romanın yüzde yüz aktarılan dilde söylenmesi değil. Rusçaya çevrilen şeyi okuyan, sanki onu bir Rus yazarının yazdığını sanmamalı. Tam karşıtı, onu hangi ulusun, hangi dönemdeki yazarı yazmışsa, o ulusun, o dönemdeki o yazarını okuduğunu anlasın. Yani çeviride bir Türk yazarı ya da bir Fransız yazarı çeviriyi yapan Rus yazarının diliyle değil, kendi dilleriyle konuşmalılar. Örneğin, Tolstoy ile Gorki'nin biçimi arasında müthiş bir fark var. Çeviri birinci plâna alınırsa, bu müthiş fark yalnız içeriğe iner ve yarı yarıya kaybolur. Sonra, çeşitli dillerin birbirlerini zenginleştirmeleri ve kendi dar sınırları içinde kalmayıp kapılarını birbirlerine açmaları mümkün olur. Türkçe'de Tolstoy'un Rusçasını, Anatole Fran-

ce'ın Fransızcasını okumak istemesi gibi, Rusça'da da kendi dilini görmek istiyordu...

DOSTÇA

Daha birkaç gün önce hapiste ol, kurtul, bir daha kurtul ve Moskova'ya gel, önüne çıkan kucak açsın sana ve özgürlüğün için savaşmış bir gencin mısralarını beğenmeyince dobra dobra söyle oracıkta! Evet, Nâzım bir yanıyla da buydu. Kısacası, dürüst, açık yürekli ve en önemlisi dostça... Ona sorarsanız, çevirmen genç kırılmamalıydı. Dostça demişti, ne dediyse. Dostça olmak yeter. Her zaman böyleydi ve hep böyle kaldı...

Bu tavrını önce yadırgayanlar, sonra bu yanına da meftun oldular...

★

KENDİ ÜSTÜNE

Aslında, Nâzım kendi sanatı üstüne konuşmayı sevmezdi. Kitapları için önsözü bile ona zor yazdırırlardı. Bir keresinde şöyle demişti:

«Kitap ortada. Okuyucunun da aklına, fikrine güveniyorum. Zaten güvenmesem, kitabımı okusun diye önüne sürmezdim. Öyleyse, önsöze, hele benim yazacağım önsöze ne lüzum var? Ben sanatı şöyle anlarım, böyle anlarım demekteki mânâ ne? Sanat görüşüm, bu görüşün nasıl geliştiği, ne gibi değişmeler geçirdiği, hele böyle bir Seçme Yazılar kitabımı okuyan için belli olmuyorsa, ne yapsam faydasız. Benim önsözüm de, kitabı düzenleyenin sonsözü de faydasız. Ama işte, bütün bu söylediklerime bakmaksızın, önsözü yine de yazıyorum... Niçin? Çünkü ne yapmak istemişim de, ne yapabilmişim, hasretim neymiş de, bunun ne kadarını gerçekleştirebilmişim, belli olsun istiyorum. Yani ben sanat görüşümü, ne yapmak istediğimi, hasretimi okuyucuya söyleyeceğim. O bakacak, yaptıklarımı, yapabildiklerimi okuyacak, ölçecek. Ayrılık varsa görecek. Elbet de var. Hasretimiz gerçekleştirebildiğimizden çok ilerde, çok büyük. Ayrılık var, ama aykırılık, zıtlık yok. Ben sanat görüşüme aykırı tek satır yazmadım, yazmamağa çalıştım.»

Nâzım ki, dedesi mevlevî Nâzım Paşa şairdi, anası çok iyi Fransızca bilirdi. Lamartine'e bayılırdı. Nâzım ki, ilk şiirini on-üçünde yazmıştı. On-altısında kız kardeşinin kedisi üstüne yazdığı şiiri, Deniz Harp Okulunda Tarih Öğretmeni Yahya Kemal'e gösterdiğinde, Nâzım'ın anasına sevdalı olan Yahya Kemal kediyi de görmek istemiş ve sonra, «sen bu pis, uyuz kediyi böyle övmesini biliyorsan, şair olacaksın» demişti. İlk şiiri galiba on-yedisinde basılmıştı. Hayattayken sevmiş, ama şimdi mezarlıklarda ağlayan ölüler üstüne olan «Serviliklerde» adlı bu şiiri Yahya Kemal düzeltmişti yer yer. Sonra, şunu, bunu sevip şiir yazmış, İstanbul işgal edilince, yabancılara karşı ve Anadolu'da Ulusal Kurtuluş Savaşını destekleyen mısralar döşenmişti. Anadolu'ya geçtiğinde milleti elinde Nuh'tan kalma silâhı, altında sıska atı açlığa, bite ve Yunan'a karşı savaşır bulmuştu. Ama onların arasında kendi halkını ve savaşını keşfetmişti. Şaşırmış, korkmuş, sevmiş ama bütün bunları başka türlü yazmak gerektiğini sezmiş, ne var ki yazamamıştı. Daha büyük bir sarsıntı gerekti, diyor kendi. Bolu'ya varıp köylüyü gördüğünde, hele hele Sovyet Rusya'da olup bitenleri kulaktan kulağa duyup, Marx'ın, Lenin'in adlarını işittiğinde, şimdiye dek söylenmemiş şeylerin şiirle ifade edilmesi gerektiğini sezmişti.

Sovyet gerçeğini Batum'a gelince gördü. Herhalde Mayakovski'nin olacak, devrim şiirini ilk kez ya «Pravda», ya da «İzvestiya» da görmüştü. Rusça olduğu için anlamamıştı. Zaten, biçimde yenilik daha kolay olduğundan işe kafiyeyle başlamıştı. Sonra, uzun, kısa mısralar çekmişti dikkatini. Batum'dan Moskova'ya gelirken açlık bölgesinden geçmiş, böyle bir açlığın bile devrimi yıkamayacağını yazmak istemişti:

Kimi
kemik
dizlerine vurarak
yuvarlak
bir karın taşıyor!
Kimi
deri... deri!
Yalnız
yaşıyor
gözleri!

O zamanlar hem kafiyenin büyük rol oynadığını sanıyor, hem de şiirdeki uyumun bir saz, ya da tek bir keman değil, bir orkestra uyumu gerektirdiğine inanıyordu. «Bahrı Hazer» ve «Salkım Söğüt», teknik açısından, bu inanışın denemeleri ve ürünleriydi. Bu dönemin şiirlerini özelliklę sahneden, ya da hep bir ağızdan okun-

mak için yazıyordu. Bir yürüyüş marşı temposuyla işlediği şiirlerinden bir örnek:

Adım
adım
adımlar adım-ları.
Kal-dırım, kal-dırım
kal-dırım-lar kal-dırım-ları...
Cadde
caddeler-
kalabalık.
Ka-la-ba-lık...

Yeni Sovyet şiirindeki biçimin Nâzım'a etkisine bir örnek daha: 1920'lerde Mihail Svetlov'un «Grenada» başlıklı şiiri Moskova'da herkesin ağzındaydı. Şiirin kahramanı İspanya'da Grenada kenti için «Grenada, Grenada, Grenada maya» diye türkü söylerken bir kurşun yiyerek yere serilir. Ve ölürken kelimeyi tamamlayamayarak, «Grena...» der kalır. O zaman Rusça'yı iyi bilmeyen Nâzım kelimeleri yarıda bırakma oyununu denedi:

Çıkıyor kayık
iniyor kayık
Çıkıyor ka...
iniyor ka...
Çık...
in...
çık...

Taniyevıh Sokağı, No. 23'te ressam dostumuz Jak'ın atelyesindeyiz. Yerin on basamak altında bu ufacık atelye Jak'ın usta parmaklarıyla bir müze görünümünde. Basamaklarda duyulan ayak sesleriyle birlikte ocağa konan kahvenin kokusu yağlıboya ve vernik kokusuna karışıyor. Duvarda bir Bedri Rahmi ve bir Abidin Dino görünce şaşmamalı. Nâzım da buraya sık sık gelmiş olmalı. Bu atelyede Ekber'den dinlediğim bir şeyi nakledeyim:

SVETLOV'UN «GRENADA» ŞİİRİ

Nâzım Moskova'ya vardığından kısa bir süre sonra, şiirde kelimeyi yarıda bırakma oyunundan söz açıldığında, «Svetlov'un şii-

rinde patlamamış, fakat bir an sonra patlayacak bir el bombası, benimkilerde de batmamış, fakat bir an sonra batacak bir kayık ya da düşmemiş, fakat biraz sonra düşecek bir at var» demiş. «Bahrı Hazer» şiirinde inip, çıkan kayık ve «Salkım Söğüt»teki rüzgâr kanatlı kızıl atlılar...

Yalnız, bu «el bombası» da nereden çıktı? Svetlov'un şiirinde el bombası sözü yok ki!

«Canım, 'Granata', işte, yâni el bombası.»

«'Granata' değil, 'Grenada', hani şu İspanya'da şehir.»

«İlk işittiğimde ben onu el bombası anlamış, kendi şiirimi de bu anlayışın etkisinde yazmışım!»

Moskova'ya bu ikinci gelişinde çevresine hep duygu, bilgı ve kültür saçan Nâzım, gençlik yıllarında kelimeyi yanlış anlamıştı, o kadar. Nâzım'ın Türkçe «Muhtar» diye çağırdığı Starostov bir keresinde demişti ki: «İyi ki onu da yanlış anlamış da, ne güzel kelime oyunları yapmış...»

Atlılar, atlılar, kızıl atlılar,
atları rüzgâr kanatlılar!
Atları rüzgâr kanat...
Atları rüzgâr,
Atları...
At...

Marx, Engels ve Lenin Nâzım için yalnız üç bilgin ve üç devrimci değil, üç büyük sanatçıydı da. Lenin'in kitaplarını şiir haline getirmek istiyordu. Hem de hangilerini? Örneğin, «Maddecilik ve Empriokritisizm». 1905 yenilgisinden sonra, umutsuzluk içinde devrim yolundan saparak gene hurâfeye dönenlere kılavuz olsun diye yazdığı büyük felsefe kitabını. Bunlardan «Berkley» bilinir genellikle. Nâzım'ın yazıp sonra kaybettiği fakat belleğinde ancak dört satırının kaldığı ve düşünür Hume'u hedef alan mısralar şöyle:

Seni okurken, azizim Yum,
Uykum geliyor, uykum
Rüyada mısın, bilmem ki, nen var?
Rüya gibi bir felsefen var...

Türkiye'ye döndüğünde şiirlerini, Moskova'da yaptığı gibi tiyatro sahnelerinden kalabalık işçi kitlelerine okuyamayacağına göre, şiirinin biçimi de, içeriği de çaresiz değişecekti. Kafiyeler yumuşadı, lirizm güçlendi, şiir bir yürüyüş ya da bir nutuk değil, fı-

sıltı gibi bir konuşma oldu. Türkiye gerçeği ön plândaydı. Ve tabiî, onun yanında uluslararası temalar. Örneğin:

Sedirde al yeşil, dal dal Bursa ipeklisi,
duvarda mavi bir bahçe gibi Kütahyalı çiniler,
gümüş ibriklerde şarap,
bakır leğenlerde kızarmış kuzular nâr idi.
Öz kardeşi Musa'yı ok kirişiyle boğup
yani bir altın leğende kardeş kanıyla abdest alarak
Çelebi Sultan Mehmet tahta çıkmış hünkâr idi...

Nâzım Ekber'e yazıp bıraktığı bir notta diyor ki: «Şiir, kafiyeli de, kafiyesiz de, vezinli de, vezinsiz de, bol resimli, hiç resimsiz de, bağırarak da, fısıldayarak da yazılabilir. Yeter ki, yazılacak şey olsun ve bu yazılacak şey en uygun şeklini en ustaca bulmuş olsun.» Duyduklarını düşündüklerini canlı şeylerin çıplaklığıyla doğrudan doğruya en kestirmeden yazmak istiyordu. Yalnız Türk edebiyatının değil, tanıdığı bütün edebiyatların geleneklerinden faydalanma yanlısıydı.

SANATTA SEKTERLİK

Sanat konusunda sekterlik en büyük düşmanıydı. Sekterliği nihilistliğin bir çeşidi olarak görüyordu. Sekter, kendi zevkinden başka herşeyi, bütün görüşleri inkâr ederdi. Hele biçim sorunlarında sekterliğin kötülükleri sayılmayacak kadar çoktu. Nâzım'a göre, kafiyeli vezinli şiir yazılmaz diyenler, kafiyesiz, vezinsiz şiir yazılmaz diyenler kadar dar kafalıydı. Şiir öyle de, yazılır; böyle de, derdi.

Gençliğinde, o da az sekter değildi. Klâsik halk vezinleri ve kafiyeleriyle şiir yazdıktan sonra, biçimde yenilikler aramağa başlamış, kendine göre bir çeşit serbest vezinle yazmağa başlamıştı. Bunun temelinde yine de halk şiirinin ölçüleri, hatta bazen aruz vardı. Kafiye ve dil konusunda da öyle. Ama şiirin yalnız böyle yazılacağını, bunun biricik şiir biçimi olduğunu iddiaya kalkışmıştı. Uzun zaman sevda şiiri yazmıştı bu yüzden. Diyor ki: «Bence, öylesi de lâzım, böylesi de. Daha nicesi de. Sanatkâr, halka türküsünü dinletmek için en uygun biçimleri durup dinlenmeden, ömrünün sonuna kadar aramak zorundadır. Bazen bu araştırmalar aylarca süren bir baş ağrısından, sinir bozukluğundan başka sonuç vermez.

Olsun. Bazen yanılır. Yanılsın. Başı aylarca ağrımayan, sinirleri bozulmayan, yanılmayan sanatkâr, olduğu yerde sayandır.»

Nâzım bütün biçimlerden yararlanıyordu. Diyor ki: «Halk edebiyatı vezniyle de yazıyorum, kafiyeli de yazıyorum. Tersini de yapıyorum. En basit konuşma diliyle de yazıyorum. Sevdadan da, barıştan da, inkılâptan da, hayattan da, ölümden de, sevinçten de, kederden de, umuttan da, umutsuzluktan da söz açıyorum. İnsana has olan her şey şiirime de has olsun istiyorum.»

Ozanın kendinden söz etmesi de, kendinden söz etmemesi de, bir kişiye ya da milyonlarca insana seslenmesi onun felsefî, siyasal görüşünü açıklamaz. Sözü gene Nâzım'a bırakalım: «Milyonlarca insana seslenen, kendisinden hiç bahsetmeyen nice şairler vardır ki, mistik, subjektif, idealist felsefenin, hatta dinî akidelerin temsilcisidirler. Tersine, yalnız kendinden bahseden nice şairler vardır ki, yahut çok kere kendinden bahseden şairler vardır ki, materyalisttirler, hem de diyalektik materyalist. Ve onların şiirleri kitlelerin malı olmuştur.»

Nâzım hem yalnız kendinden söz eden şiirler yazmak istiyordu, hem de bir tek insana, hem milyonlara seslenen şiirler. Sanat anlayışında değişmeyen şey şuydu: Güzel sanatlar halkın acısına, öfkesine, umuduna, sevincine, hasretine tercüman olmalıdır. Ondan beklediği halkı hizmetlere, halkı güzel günlere çağırmasıdır. Geri vanı boyuna değişmişti. Değişmeyeni en dokunaklı, en usta, en faydalı, en güzel, en mükemmel ifade edilmek için durup dinlenmeden değişmiş olmasıydı.

MALENKOV İLE

Nâzım kendinin zaman zaman şikâyet edileceğini bilmiyor değildi. Hatta, geldiğinin galiba haftasında Malenkov onunla görüşmek istemişti. Stalin'in ölümünden sonra yerine geçecek bu yüksek rütbeli yöneticiye bir kimseler tarafından arada bir şikâyet edileceğini söylemişti. Bazı arkadaşlıkları (ne de olsa tepeden tırnağa sevdaydı) olacaktı, kanısınca yanlış uygulama saydığı her olayda zaman, zemin demeden düşündüğünü söyleyecekti.

Yanlış uygulamalar olmuyor değildi. Aşağı yukarı Nâzım'ın kelimeleriyle Hacıoğlu Salih'in başına gelenleri anlatalım: Hacıoğlu Salih Türkiye'dendi; Karadeniz'den. Dövüştü, hapse düştü, yattı Ankara'da, Kırşehir'de. Sonra geçti o yana... Baytardı. Kirovabad köylerinde hasta keçilere baktı. Yıllar, eğrilen bir yün ipliği gibi aktı namuslu, çalışkan parmaklarından... Sonra 1949'da Moskova'

da, martın onuncu gecesi, oturmuş Engels'i okuyordu; geldiler, götürdüler, sürdüler Altay bucağına... Ne bir dağ devrildi içinde, hatta ne bir toprak parçası kaydı. Yalnız, inme indi sağına. Altı yıl, kutladı devrimin yıldönümünü tel örgüler ve kurt köpekleriyle çevrili ve öldü bir bahar günü elli kişilik barakasında... Bir yanlışlık olmuştu. Tek yanlışlık da bu değildi, kuşkusuz.

CASTRO'YU BEKLERKEN

Nâzım 1961 yazı ortalarında Küba'daydı. Havana'nın en büyük meydanında Castro konuşacaktı. Halk baston yutmuş gibi, dımdik ve sessiz durmuyor, oynuyor, eğleniyordu. Yüzbin kişi ardarda tek sıra dizilip ellerini birbirinin omzuna koyarak rumba yapıyordu. Bunlara karışmayan bir Kübalı yaklaştı Nâzım'a. «Nâzım yoldaş,» dedi, «yakışır mı bu? Koskoca önderi bekliyoruz. Bu kalabalık huşû içinde, hepsi bir yürek, bir inanç sessizce duracaklarına, fırsat bu fırsattır diye oynuyor, dans ediyorlar. Ciddiyet olmalı, ciddiyet... Ben Sovyetler'de de bulundum; orada okudum, eski partiliyim. Bilirim bu işleri...»

Nâzım eğildi bu görmüş geçirmiş zata: «Kusura bakma ama ahbap, sen sosyalizmi yanlış öğrenmişsin. Put gibi beklenmez önder. Küba halkı daha doğru yapıyor. Hergün biraz daha gençleşiyorum onların arasında; hergün biraz daha yitiriyor ağzı dünyanın acılığı; hergün biraz daha yumuşuyor çizgileri avuçların. Ve hergün biraz daha keyifli türkü söyleyerek geçiyoruz Havana sokaklarından... Doğrusunu istersen üstat, ben herhalde, sana değil, onlara katılıyorum!»

Bana söylendiğine göre, Nâzım Yirminci Parti Kongresini ve onun getirdiği yeniliği olumlu karşılamış. Kruşçev de Nâzım'ın gömülü olduğu mezarlıkta yatıyor. Novideyviçye Manastırı geçen yüzyıldan bu yana birçok ünlünün birarada bulunduğu mezarlıktır. Herbirinin mezartaşı kendine özgü ve güzeldir. Bir hayli buruk da olsa, bir müze, bir sergi izler gibi gezebilir insan Novideyviçye Manastırı bahçelerinde.

Bir yerde karşınıza Kruşçev'in kabri çıkar. Üstünde hep taze çiçekler vardır, çevresinde de kalabalık. Genci, yaşlısı. Uzaktan bakışta yeni birini getirdiler sanırsınız. Kalabalığı yarınca anlarsınız bu sade, gösterişsiz mezarın Kruşçev'e ait olduğunu.

Belki Nâzım'ın Yirminci Parti Kongresi ve Kruşçev'e ilişkin tutumudur, onun uluslararası bir kongrede Çinli delegelerin eleştirisine hedef olmasının nedeni. Oysa, «yarısı burdaysa kalbimin,

yarısı Çin'dedir, doktor, Sarı Nehre doğru akan ordunun içindedir» diye yazmıştı. Kaç kez «Doğuda Şafak» türküsünü söylemişti.

Ne olursa olsun, önderlerin putlaştırılmasına karşı olduğunu söylüyordu. Çok önem verdiği bir konuydu bu. Bu görüşünü Sovyetler'de yazdığı ilk oyunda işledi. Şimdi ona bakalım... Ama önce Nâzım'ın tiyatro görüşüne ilişkin kendi ağzından bir özet...

★

TİYATRO GÖRÜŞÜ

Nâzım ilk tiyatroyu nerede, ne zaman mı görmüştü? Kendi şöyle diyor: «Karagöz de tiyatrodan sayılırsa, İstanbul'da... Sünnet düğünümde sekiz yaşımda. Belki daha önce mahalle kahvesinde Ramazan gecelerinden bir gece seyretmişimdir Karagözü, ama aklımda kalmamış. Meddahı da ilk önce sünnet düğününde seyrettim.» İlk opereti de gene İstanbul'da, Birinci Dünya Savaşı içinde seyretmişti. Bir Avusturya operetiydi. İstanbul'a turneye gelmişti. Baş kadın oyuncusu Miloviç adında biri. İslâm dini sahneye Müslüman kadın çıkarmadığından, ilk seyrettiği yerli kadın oyuncu Eliza Benemecyan'dı. O zaman Nâzım ilk şiirini çoktan yayınlamıştı. Eliza, Darülbedayi'nin baş kadın oyuncusuydu. Manakyan ve Papazyanlarla birlikte Türk sahnesinin kuruluşunda payı büyük olanlardandı. Nâzım Eliza'yı şöyle anlatıyor: «Ömrümde bu kadar iri göz görmedim. Konuşurken yanakları al al oluyordu. Burnu iriceydi. Ak ellerinin, alabildiğine ak ellerinin yumuşak hareketleri hâlâ gözümün önünde. Tiyatrodan çıktım, 'piyes yazmalıyım' dedim; başka çaresi yok, bir piyes yazmalıyım; ancak bu yolla onu biraz daha yakından görebilirim... Piyesi şiirle yazacaktım. Ama konu ne olacak? Elbette sevda. İlk piyesim 'Ocakbaşı' böyle doğdu!»

Ankara'da 1921 kışında, ahırdan bozma salaş bir tiyatroda, gaz lâmbalarının ışığında ve ikide-bir avuçlarını hohlayarak «Otello Kâmil»i seyretti. Bu, gördüğü ilk Shakespeare oyunuydu. Abdullah Cevdet büyük ustayı Arap ve Acem sözcükleriyle dolu bir dille Türkçeye çevirmişti. Nâzım Otello'yu, Hamlet'i ve bazı ötekileri okumuş, şaşmış, hayran olmuştu ama pek anlamamıştı önceden. Gezgin bir oyuncuymuş Kâmil. Nâzım, repertuvarında tek bir oyun vardı denebilir diyor: Otello. Bu oyunu «Papazyan üslûbuyla»

oynadığı söylenirmiş. Kâmil aç, sefil, hasta göçüp gitmişti. Vagram Papazyan ise Sovyetler Birliği'ne varmış, hatta orada «Narodnıy» (Halk) Sanatçısı olmuş, 1968'de ölmüştü.

Nâzım Batum'a geçtiğinde, yerleştiği odanın dolabında Fransızca oyunlar bulmuş okumuştu. Belki yüz tane, belki daha çok. Hepsi Birinci Dünya Savaşı'ndan önceki yıllarda yayınlanmıştı. Bu yapıtlar ona hem Fransız burjuva ve küçük burjuvalarının içyüzünü, hem de oyun yazma tekniğinin «cilvelerini» öğretmişti.

Nâzım «Ocak Başında»dan sonra bir oyun yazmıştı. Vâlâ Nureddin ile birlikte, Bolu'da öğretmenlik ettiği sıralarda: «Taş Yürek». Bu vesileyle, Bolu köylerinde konuşulan dili incelemiş ve bu incelemeden halk diline atlaması genellikle zor olmamıştı.

GERÇEK TİYATRO DEDİĞİ

Ancak, operası ve balesiyle, ilk gerçek tiyatroyu Moskova'da gördü. Operayı sevmiş değildi. İlk gördükleri şaşırtmıştı onu. Yani, 1920-1928 yıllarında sahneye konuluşları, oynanışları ve dekorlarıyla «Karmen» ve Sovyet Glier'in «Gelincik» anlamına gelen «Krasnıy Mak» gibileri. Kendi diyor ki: «Büyük sanat, zor sanat. Yapıları da büyük oluyor. Hem resmî tarafları da var. Opera her devlette resmî tiyatro. Evet, ne yapayım, ne ilk görüşte sevdim, ne şimdi sevebiliyorum. Ama ders almadım değil. Aldım. Hem yalnız dram yazarlığı değil, şiir yazmak işinde de. Hatta günlük hayatımda operanın bana verdiği, daha doğrusu tersine verdiği derslerden yararlandım. Sanatta ve hayatta kestirmeliğin, sadeliğin, süssüzlüğün, yaldızsızdığın ve kadifesizliğin gerektiğini Bâlşoy'da seyrettiğim operalardan öğrendim...»

Nâzım Bâlşoy'un yapısını sevmemişti herhalde. Mayerhold için yazdığı bir şiirde «Bâlşoy Tiyatrosunun yapısı mükemmel bir arpa ambarı olur!» anlamına bir mısra da var. Çok sonraları «haksızlık etmişim» diyor...

Operanın Nâzım'ın resim, heykel, hatta mimarlık anlayışında, zevki üstünde etkisi oldu. Şöyle diyor: «Ben, Stanislavski'nin, Meyerhold'un, Vahtangof'un, Tairof'un ellerinden taze çıkmış, dumanı üstünde buram buram hayat, devrim, güzellik, kahramanlık, iyilik, akıl, zekâ kokan oyunlar seyrettim. Ben MHAT'de (Maskovskiy Hudojestvenniy Akademiçeskiy Teatr-Moskova Sanat Akademi

Tiyatrosu) «Ayak Takımı Arasında»yı (Gorki) ben Mayerhold'da «Traelkin'in Ölümü»nü (Suhovo-Kobilin), «Fırtına»yı (Ostrovski), «Müfettiş»i (Gogol), ben Kamerniy'de (Oda Tiyatrosunda) «Fedra»yı (Racine), ben Vahdangof'ta «Turandot»yu (Gotsi) seyretmiş adamım... Bütün bunları seyredersin de, donmuş, hareketsiz san'at anlayışın altüst olmaz mı? Karşında birbirinden geniş ufuklar açılmaz mı?...»

Nâzım'ın «Kafatası» oyununun yapısında Mayerhold okulunun etkisi büyüktür, «Unutulan Adam»da Stanislavski'nin, «İvan İvanoviç Var mıydı, Yok muydu?»da Turandot'nun...

1924 yılında Nâzım'ın Mustafa Suphi'nin öldürülüşüne ilişkin bir oyunu oynandı, Moskova'nın Krasno-Presnensk mahallesinde bulunan ve Kalyayef adında bir Rus devrimcisinin adını taşıyan tiyatro'da. Oyunu Nikolay Ek sahneye koymuştu. «Pravda» Gazetesinin 1924 yılı kolleksiyonunda böyle deniyor. Oyunun birinci perdesi Mustafa Suphi ve on-beş arkadaşının 28 Ocak 1921'de Karadeniz açıklarında motorda öldürülüşünü gösteriyordu. İkinci perde gizli bir basım yerine yapılan baskın ekseni çevresinde kuruluydu. Üçüncü perde «28» sayısıyla ilgili herşeyin polisçe kovalanması yüzünden güldürücü sahnelerle doluydu. Son perde «28» sayısı yüzünden yargılama üstüne oturmuştu.

METLA TİYATROSU SERÜVENİ

Nâzım bu oyunu sahneleyen Nikolay Ek ile birlikte «Çalı Süpürgesi» demek olan «Metla» Tiyatrosunu kurdu. Afişi şöyle: bir kızıl diskin üstünde uzun saplı bir çalı süpürgesi. Süpürge, hem kafalarda ve yüreklerdeki derebeylik, burjuva ve küçük burjuva kalıntılarını, hem de bu kalıntıları bilerek ya da bilmeyerek koruduklarını iddia ettikleri tiyatrolardan Moskova'yı temizleyecekti. Adı sonra «Tsentralnıy» olan «Şanuar»da haftada iki kez oynuyordu.

Nâzım ve Ek oyuncu adaylarını iki çeşit sınavdan geçirerek seçiyorlardı. Sahneye yatkınlık sınavını Ek yapıyordu. «Politika sınavı»nı Nâzım. Bu sınavı kendi şöyle anlatıyor: «Adaylara 'Pravda' Gazetesinin o günkü başyazısını okutuyor, anladığını anlatmasını istiyordum. Sonra günün iç ve dış politika konuları etrafında sorguya çekiyordum. Tiyatromuz politikayla sahnenin organik birliğini kurmak iddiasındaydı.»

Metla «Kabahat Kimde» adlı bir oyun ile «Kerpiçler» adlı, bir türkü çevresinde kurulu bir revüyü de oynamıştı. Nâzım kendi oyunu olan ilkini şöyle anlatıyor: «'Kabahat Kimde?' bir perdelikti ve cinayet, hırsızlık filân gibi suçlarda kabahatin kapitalist düzende, bireyde değil, cemiyette olduğunu savunuyordu.» Ek ile birlikte yazdıkları revü sinemayı organik olarak tiyatroyla birleştirmeyi amaçlıyordu. Örneğin, kahramanlardan biri bir sokak gösterisine katılıyor, gösteri ekranda seyrediliyordu. Gösteriden ayrılıp bir evin kapısını çalıyor, içeri giriyor, ekrandan çıkıp sahnedeki odaya dalıyordu. Kısaca, bütün dış olaylar ekranda, iç olaylar sahnede, birbirine bağlı olarak yer alıyordu.

Bu tiyatro denemesi altı ay kadar dayandı. Nâzım diyor ki: «... Kendi süprüldü tiyatro dünyasından. Şimdi düşünüyorum da, altı ay dayanması bile şaşılacak şey. Ruhumuzdaki eski dünya kalıntılarına karşı sahnede, çok daha derin, çok daha ileri, çok daha olgun silâhlarla dövüşülmesi gerektiğini biliyorum şimdi.»

«KAFATASI OYUNU»

«Metla» denemesi Nâzım'da sonu «Kafatası» oyununa dayanan bir dram yazarlığı anlayışını geliştirdi. Lenin'in kitaplarını doğrudan doğruya sahneye koymak istiyordu. «Emperyalizm» adlı kitabını büyük bir senaryo halinde ve somut kahramanları da işe katarak işledi. Bir de «Ehram» adlı bale yazdı —temelinde üretim güçleri, üretim ilişkileri ve üst yapılarıyla toplumsal ehram. Bir de manzum oyun yazdı: «Ayın Ondördü» Atlantik ortasında bir gemideki başkaldırıyı konu ediniyor. Ama gemi, aslında tüm tayfaları ve yolcularıyla, sermayeci toplumun bir maketi. Oyunu bitirememiş, ancak bazı parçalarını «Benerci Kendini Niçin Öldürdü?» adlı yapıtında kullanmıştır.

Nâzım «Kafatası» oyununun ilk denemesini «Metla» için yazmıştı. Oynanamadı. Bu deneme herhalde daha sonra İstanbul'da polisin eline geçip kaybolmuştu. Yıllar sonra, Nâzım İstanbul'da evinde hasta yatıyordu...

«Kapım açıldı, büyük Türk rejisörü Ertuğrul Muhsin girdi içeri. Modern Türk tiyatrosunun bellibaşlı kurucularından biri olan, Türk tiyatrosunda modern tiyatro disiplinini, hele Rus Sovyet tiyatrosununkini gerçekleştiren Muhsin, Stanislavski'nin ve Meyer-

hold'un hayranlarındandı. Sovyetler Birliği'ne birkaç kere gelip gitmişti. Dostumdu. 'Hazır piyesin var mı?' dedi. 'Var' dedim. Oysa yoktu. 'Bir haftaya kadar verirsen, sahneye koyabilirim' dedi. 'Olur' dedim... Muhsin gittikten sonra bir hafta içinde ne yazabilirim diye düşündüm. Aklıma, polisin eline geçip yitirilmiş 'Kafatası' piyesimin konusu geldi: Yalnız maddî değil, manevî değerleri de mal yapıp pazara çıkaran kapitalizm...»

Nâzım bu oyunu şöyle özetliyor: «Dolaryanda denen bir ülkede Dalbenez isimli çok fakir bir profesör verem aşısını buluyor, daha doğrusu aşının nazariyesini. Verem sanatoryumları tröstü telâşlanıyor. Profesöre şöyle bir teklif yapıyor: 'Aşınızı gerçekleştirmek için gereken parayı, laboratuvarı biz size sağlayacağız. Ama siz belirli bir süre aşınızı bir yana bırakıp ineklerimizi tedavi edeceksiniz.' Profesör razı olmuyor buna ilkönce, ama sonra boyun eğiyor. Ağır verem kızını da alıp, belirli bir süre inekleri tedavi etmek için, sanatoryumlardan birinin laboratuvarına yerleşiyor. Fakat kontrattaki süreyi bekleyemiyor, aşıyı gerçekleştirip kızını kurtarması lâzım. Aşıyı gizlice istihsal ediyor, ama kızına yapamadan yakalanıyor ve kontratı bozduğu, tazminatı veremediği için hapse atılıyor. Çıkıyor. Sirkte figüranlık ediyor. Ölüyor. Morgda kafatasını bile satıyorlar.»

«Kafatası» Türkiye'de Meyerhold okulunun bazı ilkelerine uygun olarak sahneye konmuş ilk oyundur herhalde. Bu oyunu Moskova Radyosu birkaç kez oynadı. Daha sonra da Azerbeycan'da Gence Dram Tiyatrosu. Nâzım diyor ki: «Ekber Babayev ve Azerbeycanlı romancı ve dram yazarı Menti Hüseyin ile seyrettik. Üstat beğendi, hem oynanışı, hem piyesi. Ben oynanışı beğendim. Piyesi yazdığıma pişman değilim, ama piyesi beğenmedim.»

1930'larda Muhsin Ertuğrul'un sahneye koyduğu «Bir Ölü Evi» nin değişik bir biçimini Leningrad Komissarjevskiy Tiyatrosu oynadı. Adı değişmiş, «Bayramın İlk Günü» olmuştu. 1933'de yazdığı «Unutulan Adam»ı iki yıldan fazla, başta Sovyet Ordusu Tiyatrosu olmak üzere, birçok yerde oynandı. Bu arada, Alman Demokratik Cumhuriyeti'nde ve Çekoslovakya'da...

Türkiye'de hapse düştüğünde beş oyun yazdı. «Ferhat ile Şirin ya da Bir Aşk Masalı» Moskova'da, Prag'da Berlin'de ve daha birçok yerlerde oynandı. Bir filmi yapıldı. Bale olarak sahnelendi. «Yusuf ile Zeliha ya da Yusuf ve Kardeşleri» Doğu Almanya'da ve Çekoslovakya'da sahneye kondu. Moskova'ya ikinci gidişinde de birçok oyun yazdı. Bunlardan biri «İvan İvanoviç Var mıydı, Yok muydu?» adını taşıyordu.

★

İVAN İVONOVİÇ

«İvan İvanoviç Var mıydı, Yok muydu?» adlı oyunda olaylar bir Sovyet kasabasında geçer. Ama aynı olaylar bir Polonya kasabasında da geçebilirdi, bir Macar, bir Çek kasabasında da. Ya da Romanya'da, Arnavutluk'ta, Demokratik Alman Cumhuriyeti'nde veya Çin'de. Açıkçası, sosyalizmi kuran ya da temellerini atan ülkelerden herhangi birinde. Bir kasabada, bir kentte, hatta bir başkentte. Onun içindir ki bu oyun sözü edilen ülkelerin çoğunda sahnelenmiş, tipik bir Rus adı olan «İvan İvanovic» yerine o ülkeden yöresel bir ad kullanılmıştır. Demek ki, bir gün Türkiye'de oynanacak olsa, oyunun adı belki de «Ali Oğlu Veli Var mıydı, Yok muydu?» olacaktır, içeriğini her ne kadar farklı işlemek gerekecekse de...

Evet, Nâzım Hikmet'in bu oyununda mekân bir Sovyet kasabasıdır. Nâzım böyle düşünmüş ve öyle düzenlemiştir konuyu. Parti yöneticisi Petrof'un çevresinde sürer gider oyun. Petrof sadece hayalî bir kasabadaki parti yöneticisini değil, her kademedeki parti yöneticisini simgeler.

Petrof, ilk tanıdığımızda, alçakgönüllü, yetenekli, iyi niyetli bir kişidir. Dairede bozulan bir elektrik süpürgesini üç dakikada onarıverir. Zaten, eski işçidir kendi. Elektrik ustasının «bunun üç günlük işi var» demesini de hiç beğenmez. Parti toplantısında bu kaytarıcılığını elektrikçiye hatırlatacaktır. Hasta çocuğun bütün muamelesini bir çırpıda tamamlatıp hastahaneye gönderir bekletmeden. İnsanlara kâğıtlardan daha çok inandığı için bazen büyük sorumluluklar yüklenir de... Yapılacak işi baltalıyorsa, onu sorumluluktan kurtaracak formaliteye boyun eğmez; suçlu sayılmayı yeğler... Yanındakileri sever ve sevilir. Ama sekreterine, küçük de olsa iltimas yapmayı reddeder.

Derken İvan İvanoviç çıkar karşımıza. Petrof'un düşmanıdır. Kanser nasıl insan etinin, kurt nasıl elmanın, pas nasıl demirin düşmanıysa, o da Petrof'un düşmanıdır öyle. Ona öyle bir iş etmeyi tasarlar ki, acısını çeksin ölene dek... Sevdiği Lusya'dan mı ayırmalı? Otello'daki ünlü mendil olayından tutun da her türlü hile emrindedir İvan İvanoviç'in. Petrof'un yüreğine bir kuşku düşürse? Ama Petrof bir süre ah, vah edecek, sonunda tesellisini bulacaktır. Ivan İvanoviç bu yolu denemez bile... Bir şeref acısı mı tezgâhlanmalı, Petrof için? Bir jurnalcilik? Görevi kötüye kullanma isnadı? Komisyon aldığı yalanı? Haksız yere tutuklansa... Yok yere çiğnenmiş şerefinin acısını ömrünün sonuna dek çekse... Tutuklansa bile, sonunda iş anlaşılacak, serbest bırakılacak, hak yerini bulacaktır. Bu da olmadı.

Neresinden yakalamalı şu Petrof'u?... Şoförü, sevgilisi Lüsya'yı resmî arabayla pazarda alış-verişe götürmek ister. Petrof şoföre cevap vermez. Demek ki razı oldu. Güzel... Petrof yakasının bir ucunu kaptırdı İvan İvanoviç'in eline...

Ve Petrof bir gün kendi hakkında bir övgü dinler. Petrof'un, işte, öbür yakası da geçti İvan İvanoviç'in eline. Petrof'un zayıf taraflarını bulmuştur...

Petrof dairesinde bekleme odasına girer. Duvarlarda kendinin bir örnek, çok kocaman portreleri. Masanın arkasındaki duvarda da gene aynı portre asılıdır. Hayretle irkilir Petrof. Kendi portreleri. Ne kadar da kocaman! Kendini dev aynasında seyreder gibi olur. Kim asmış bunları buraya? Onları asan İvan İvanoviç'dir, Petrof'un can düşmanı. Bu portrelerin ressamı öyle sıradan bir sanatçı değildir ki!... Daha kimlerin, kimlerin resimlerini yapmıştır! İvan İvanoviç dereden, tepeden su getirir, ikna eder Petrof'u, portreleri indirtmez duvardan. Hem bir tuhaf konuşur şu İvan İvanoviç Yoldaş. Cümleleri formüllerden ibarettir. Ardarda sıralanan formüller. Dördünü, beşini arka arkaya takıverir. Petrof direnirse de, kendi uslûbu da zamanla değişecek, formülleşecektir.

İvan İvanoviç kararlıdır. Petrof'a «otorite sahibi» olmasını önerir. Öyle ya, âmir dediğin... Petrof'da her şey vardır da şu «hava» yoktur. O da olacaktır zamanla. Ne demek Petrof'un telefonlara kendi cevap vermesi! Sekreteri aransın. Onun telefon numarası mı? İstihbaratan sorulsun. Yurtdaşla önder sabah akşam görüştü mü otorite diye bir şey kalmaz!

İvan İvanoviç en ünlü heykeltraşı getirir. Petrof'un büstü yapılacaktır. «Hava» için. Ensesinin dibine varıncaya kadar fotoğrafları çekilir. Petrof'un savaş nişanından başka madalyası yoktur ama ressam portresine kendiliğinden bir tane ekleyivermiştir. Petrof almadığı bir şeyi göğsüne yapışık görünce önce şaşırırsa da, «yakından bakmayınca madalya olduğu anlaşılmıyor» der. İvan İvanoviç bu «yanlışlığı» hemen düzeltir, madalya bu kez büyük çizilir.

Parti yöneticisi böyle «otorite» kazanırken, çalışma odasının kapısı «otorite» kazanmayacak mıdır? Şöyle, pamuklu, muşambalı, iki katlı, âmir kapılarından. «Otorite» sahibi bir kapı konur odasına.

Petrof aslında balık gibi yüzer. Ama yüksek yöneticinin hayatını bütün tehlikelere karşı korumalı diyerek, İvan İvanoviç kemer kuşatır ona. Yüzme havuzuna da bir bölme konulur; bir yanda Petrof, bir yanda halk yüzer. Otorite öyle önem kazanmıştır ki Petrof için, aşktan da üstündür artık. Lüsya'yı kovmaktan beter eder bir gün.

NÂZIM'A SESLENİŞ

Müthiştir şu İvan İvanoviç. Oyunun ortasında yazar Nâzım Hikmet'e de seslenir. Der ki: «Nâzım Hikmet, Hikmet oğlu Nâzım Ran... Cancağızım... Biliyorum, Sovyetler Birliği ikinci yurdunuzdur. Sovyet insanlarını seversiniz, sayarsınız... Eski partilisiniz. İyi, güzel amə, Sovyetler'de geçen bir hikâyeyi anlatan ilk piyesiniz hicviye mi olmalıydı? Tipik Sovyet insanı Petrof mudur? Ben miyim? Niye Petrof'un itibarını kırmaya kalkışıyorsunuz? Zaten işimiz, gücümüz başımızdan aşkın... Rahat bırakın bizi... Hani ne de olsa yakışık da almıyor... Ne de olsa misafirsiniz şurda... Sovyet halkının konukseverliğini kötüye kullanmak doğru mu? Sonra, konuğun kusuruna bakılmaz ama, bir hadde kadar... Demek istediğim, bu piyesi yazmaktan vazgeçin. Hem sizin için, hem bizim için, hem de bunu oynamaya kalkışacak tiyatrolar için, eğer böylesi bulunursa, daha iyi... Yok ille de yazacaksınız, sonunu tatlıya bağlayın...»

Nâzım'ın sesi cevap verir: «Boşuna İvan İvanoviç... Benim de zayıf taraflarım tümenle, ama yakalayamadın onları... Senden dolu dizgin nefret ettiğim, Petrof'u dolu dizgin sevdiğim için yazacağım bu piyesi... Sovyetler Birliği'nde konuksam, iyi konuk, hane sahibini sokmak isteyen yılan görürse başını ezer. Yoksa hane sahibiysem de iş değişmez. Ezeceğim başını senin... Sonu da senin istediğin gibi değil...»

Dönelim oyuna... Parti yöneticisi Petrof merkeze çağrılır. Merkezde büyük bir karşılama töreni umarak yola çıkar. Gerçekten de karşılayıcılar, gençlerle dolu, çiçeklerle bezenmiş biri istasyona iner trenden. Ancak aynı trende Petrof'un eski sevgilisi olan ve suya atlama dünya şampiyonluğunu kazanan Lüsya da vardır. Ve tören Lüsya içindir.

Bir kasabanın parti yöneticisi koca başkentte solda sıfır kalmıştır. Bu ilgisizliği, önce, düşmanının bir oyununa yoracaktır. Zaten İvan İvanoviç'in ağzında formül hazırdır: Onu çekemeyen her insan rejim düşmanı, emperyalizm ajanıdır! Ne var ki, başkent Petrof'u kendine getirecektir. Yani şu anlamda: Bazı şeyleri gerçek boyutlarıyla görmeye başlayacaktır. Bu arada kendini de. Ve asıl düşmanının İvan İvanoviç olduğunu anlayacaktır.

Merkezdeki âmirine açar içini. Kendini bir İvan İvanoviç'in mahvetmeye çalıştığını anlatacak olur. Oysa, başkentte işler daha da büyüktür. Burada bir değil, beş İvan İvanoviç'e yer vardır. Âmiri de tıpkı İvan İvanoviç'in üslûbuyla konuşmaktadır. Kendininkini defetmek için hemen geri dönmeye karar verir. «Siz de», der, «sizinkileri vakit kaybetmeden defedin.»

Petrof kasabasına ulaşır ulaşmaz «bana İvan İvanoviç'i gönderin» der. İster yerin yedi kat dibinde, ister yüzyılların arkasında,

neredeyse bulmalarını ister. Çevresindekiler «kim o?» diye sorarlar. Canım şu herkesin tanıdığı İvan İvanoviç... Tuhaf gelecek ama İvan İvanoviç'i tanıyan çıkmaz. Petrof'u Lüsya'dan ayıran, ona saçma sapan lâflar ettiren, bilmediği işlere burnunu sokturup kasaba halkına onu kepaze eden, kısaca onu bu hale sokan İvan İvanoviç nerede?

«VAY BAŞIM!»

İvan İvanoviç de sahnededir aslında. Petrof'un yanındakilerden biri sopayı kaptığı gibi İvan İvanoviç'in başına indirir. İvan İvanoviç yere yığılırken... Petrof aynı anda başını tutarak «vay başım» diye haykırır. «Amma da vuruyorsun... İnsaf... Başımı yaracaksın.»

Evet, İvan İvanoviç var mıydı, yok muydu?

Bu oyun. Nâzım'm, kuruluş döneminde olan bir toplumda. iç çelişkiler dahil tüm sorunları ele almayı bir yazarlık görevi olarak benimsediğini gösteriyor. Aslında, Nâzım yaşadığı toplumla uyuşmaz durumda değildi. Nitekim, İvan İvanoviç'in ergeç yok olacağına iman etmişti.

★

«FATMA, ALİ VE BAŞKALARI»

Yurtdışında yazdığı oyunlar içinde okuyucunun ilgisini en çok çekecek olan «Fatma, Ali ve Başkaları»dır. Rusçaya «Türkiye Üstüne Bir Hikâye» başlığıyla çevrilmiştir. Türkiye'nin Kore Savaşı'na katılması ve «Barışseverler Cemiyeti» dediği topluluğa ilişkin olayları sahneler. 1950'de iktidara gelen Demokrat Parti Hükûmeti, Amerika'nın da etkisiyle ve o zamanki ana muhalefetle, basından yükselen itiraz seslerine rağmen, Kore Savaşı'na katılma kararı almıştı. Kore'ye asker yollama kararı T.B.M. Meclisinden âdeta kaçırılarak alınmıştı. Hükûmet üyelerinin hepsi bile, savaşa katılma kararını alan Bakanlar Kurulu toplantısına çağrılmamışlardı. O zamanlar, bu kararın Türkiye'nin değil, Amerika'nın yararına alınmış olduğunu söyleyenler adlî takibata uğradılarsa da, yıllar geçtikten sonra, Kore'de madalya almış olan Türk askerleri bu ödüllerini teker teker iade ettiler.

Nâzım ilerisini görmüş gibidir. Bu ülkenin namuslu, çalışkan, fakir insanlarını başka bir devletin çıkarlarını korumak için deniz-

ler aşırı topraklarda ölmeğe yollayanları, ekin karşısında çekirge, yanan evin içinde yangın, dananın boğazı karşısında kasap bıçağı gibi tanımlar. Ve öte yanda da, hiç bir Türk çocuğunun Kore'ye yollanmasını istemeyen, giderek «savaş olmasın» diyen barışseverlerdir. Amaçları Türkiye halkına savaşın kötülüklerini ve Kore'ye asker göndermenin yanlışlığını anlatmak, onu barış için mücadeleye çağırmaktır.

Ama barışseverler mahkemeye çıkarılır. Aleyhlerinde kanıt, tanık diye bir şey yoksa da. Örneğin, onlardan biri portakal yemiş, kabuğunu yere atmış, onu izleyenler kaldırıma düşen kabuğun biçimine dilediklerince anlam verip tutuklamışlardır onu... Ama mahkemede ters-yüz olur birçok şey ve barışçılara komplo hazırlayanlar kapatmak zorunda kalırlar mahkeme kapılarını, barışçılar hep bir ağızdan İstiklâl Marşını okurlar...

TÜRK KÜLTÜRÜNÜ YAYMA HİZMETİ

Anayurdundan ayrılmak zorunda kalan bu Türkiyeli ozan bütün dünya uluslarına Türk kültürünü, Türk san'atını tanıttı. Çin' den Küba'ya, Finlandiya'dan Tanganyika'ya dek...

Doğu blokunda ister Sovyetler Birliği olsun ister Bulgaristan Romanya... Türkiyeli olduğunuzu söylediniz mi, hemen «Nâzım Hikmet'in memleketinden» derler. Sovyetler Birliği'nde iki yıl kaldım; Nâzım'ın adını duymamış bir Sovyet yurttaşına rastlamadım. Onun dost, arkadaş çevresini, ya da Azerîleri, Orta Asyalıları kastetmiyorum. Moskova'da «Melodiya» plâk mağazasına girip dilediğiniz bir tezgâhtar «dyevuşka»ya sorun. Ya da eski Andranikov Manastırının önünde durup rasgele biriyle konuşun. Ya da kalabalık Gorki Caddesinde durdurun birini...

MUSTAFA KEMAL'İ VE NÂZIM'I BİLEN SARHOŞ

31 Aralık 1971 akşamıydı. Bütün Moskova yılbaşı alış-verişi yapıyordu. Kalinin Caddesindeki büyük mağazalardan yılbaşı için alacağımı aldım, eski Arbat Sokağına doğru yürüyorum. Lenin Kütüphanesinin altındaki metro istasyonundan eve döneceğim. Birden bir «tavariş» girdi koluma. Rusların bazıları gibi içkiliydi. Durmadan konuşuyordu. Bir ara «Moskova amma da değişiyor, değil mi?» diye sordu bana.

«Herhalde» dedim.

«Ne haldesin? Sen Moskovalı değil misin?»

«Moskova'nın eski halini bilmem. Ben yabancıyım. Ya inostrannets... İz Turtsii.»

«Ne! Türkiye'den mi? Hele dur, iyi bir bakayım sana! Ben ömrümde hiç Türkiyeli görmedim de...»

Söyledim kim olduğumu ve orada ne aradığımı. Ve sordum: «Türkiyeli görmedin ama, de bana, hangi Türkiyelinin adını işittin?»

Tereddütsüz cevap verdi: «Mustafa Kemal... Bize dostluk gösterirdi o... Hem en güç anlarımızda. Bizi anlayan ilk devlet adamıydı. İyi komşuydu. Sonra iyi asker, iyi örgütçü. Aralov'un anılarını okudum ben.»

«Peki, bildiğin bir Türk daha söyle bana.»

«Bir Türk daha: Nâzım Hikmet. Türk kültürünü, Türk halkını ondan öğrendik. Nâzım Hikmet'i yetiştiren bir halkın yüce bir edebiyatlı olmalı...»

Bundan daha kültürlü bir sarhoş görmedim ömrümde. Akşam saatinin ayazına, gecenin yılbaşı olmasına, evimin uzaklığına ve elimdeki ağır yüke rağmen daha saatlerce konuşabilirdim onunla. Mustafa Kemal'le Nâzım'ı birbirine karıştırarak anlatıyor, 1920'lerde Ankara Hükûmetinin Bolşevikliklerle bir anlaşma yaptığını hatırlıyor, derken Nâzım'ın bir oyununa sözü getiriyordu.

Beni bir kez daha şaşırtır mı acaba diye, bildiği üçüncü Türkün kim olabileceğini sordum. Düşündü, düşündü çıkaramadı. Ve hafifçe gülümseyerek «Vı moy izvestnıy tretıy Turok» (Üçüncü ünlü Türk sensin benim için) dedi.

Sanırım, sosyalist alemde Türk yazı san'atınm ustası olarak, günümüzde, Aziz Nesin bilinmeğe başlanmıştır... Ama Nâzım deyince akan sular durur. Avrupa'yı, Asya'yı ve Afrika'yı dolaşmıştır. Bir Amerikalılar vize vermemiş, bir de Türkiye'ye dönememiştir... Bir de Sovyetler Birliği'nde şimdi on-beş (o zaman on-altı) cumhuriyet içinde yalnız Ermenistan'a ayak basmamıştır...

«Kesme cam bir bardağa işlenmiş, elmastraşla, dokunsam ses verecek altın çizgili, berrak, beyaz» dediği Prag'a kaç kez uzanmıştı. İçti bütün çeşmelerinden Roma'nın, alanlarda, avlu içlerinde ve köşe başlarında. Duydu Afrika'nın kokusunu, büyük, kara Afrika'nın: iri bitki, iri hayvan, iri güneş, iri yağmur, iri yıldız kokuyordu. Küba'ya da gitti, Tanganyika'ya da...

HENÜZ BİR AY SONRA

1951'de Moskova'ya gelişinden bir ay sonraydı. Birkaç günlüğüne kapı komşusu Bulgaristan'a indi. Hava sonbahara dönüşüyordu. Nâzım devlet konuğu olarak otomobille Bulgaristan'ı dolaşıyordu. «Balkan Turist»in en güzel otellerinde yer ayrılmıştı. Ama o «odalar, koğuşlar burama kadar geldi, açık yerde kalalım» diyordu. Bir çadır bulunmasını istedi. Rila Dağında, dünya savaşında partizanların kamp kurduğu «Partizanskaya Polyanna» denilen yerde kurdular çadırı. Nâzım, mihmandarı Peter ve şoför. Çevreden çalı çırpı topladılar. Büyük bir ateş yaktılar. Çevresine bağdaş kurdular. Peter ondan birkaç şiirini dinlemek istedi. «Sen hangilerini biliyorsun ki!» dedi Nâzım. Peter başladı: «Bin-dokuz-yüz-on-yedi...» Kıssadan hisse: Türkiye'de yasaklandığı yıllarda, Nâzım'ın şiirleri dışarda ezbere biliniyordu. Duygulanmıştı Nâzım. Sabaha dek, ateşin başında şiir okudu. Köyden ilk horoz sesleri gelirken Peter'e şöyle diyordu: «Türkiye'ye dönmek emelim — hiç değilse, mezarım orada olsun...» Yurdunu bırakalı daha bir ay olmuştu.

★

BARIŞ MADALYASI

Türkiye'nin adını dört-bir bucaga ulaştıran Nâzım kırk-sekiz yaşında Barış Madalyası aldı. «Nereye bu gidiş?» diye soruyordu:

«Bir şehir vardı.
Yeller eser yerinde.
Beş şehir vardı.
Yeller eser yerinde.
Yüz şehir vardı.
Yeller eser yerinde.
Şiirler yazılmayacak yok olan şehirlere,
Şair kalmayacak ki...»

Sayılar ortada: iki dünya savaşında 54 milyon ölü, 49 milyon sakat. Yuvarlak hesap yüzde sekseni aç. Hele çocukların sallanan koca kafaları, kırış kırış yüzlerinde kederli iri gözleri. İki balistik füze yakıp kül eder yüzelli kitaplığı; silâhlanma yarışı bilânçosu on yılda 120 milyon dolar. Ya da 150 milyon ev. Ya da bir milyar ölü adayı... 1956'da denizde bir bulutun öldürdüğü genç Japon balıkçısını anlatır.

Denizde bir bulutun öldürdüğü
Japon balıkçısı genç bir adamdı.
Dostlarından dinledim bu türküyü
Pasifik'te sapsarı bir akşamdı.

Balık tuttuk, yiyen ölür.
Etimize değen ölür.
Bu gemi bir kara tabut,
lumbarından giren ölür.

Balık tuttuk, yiyen ölür,
birden değil, ağır ağır,
etleri çürür, dağılır.
Balık tuttuk, yiyen ölür.

Elimize değen ölür.
Tuzla, güneşle yıkanan
bu vefalı, bu çalışkan
elimize değer ölür.
birden değil, ağır ağır,
etleri çürür, dağılır,
Elimize değen ölür...

Badem gözlüm, beni unut,
bu gemi bir kara tabut,
lumbarından giren ölür.
Üstümüzden geçti bulut.
Badem gözlüm beni unut.
Boynuma sarılma, gülüm,
benden sana geçer ölüm,
Badem gözlüm beni unut.

Bu gemi bir kara tabut.
Badem gözlüm beni unut.
Çürük yumurtadan çürük,
benden yapacağın çocuk.
Bu gemi bir kara tabut,
Bu deniz bir ölü deniz.
İnsanlar ey, nerdesiniz?
nerdesiniz?

Kapayın, diyordu, pencereleri sımsıkı; çocukları sokaklara bırakmayın. Yağmurlar ölüm taşıyor tohumlara; paslı yağmurlar yağıyor. Yağmurları temizlemeli, yine gümüş gibi parlatmalı yağmurları, yağmurlar yine yalnız güneşi taşısın tohumlara, çocuklar yine

koşabilsin yağmurların içinde, pencereleri yağmurlara açabilelim yine.

Sofya'da basılan bir plâğında kendi sesinden şiirleri var. Hiroşima'da ölen bir kız çocuğunun kapı kapı dolaşıp dünya barışı için imza toplamasını dinleyelim:

«... Benim sizden kendim için
hiçbir şey istediğim yok
Şeker bile yiyemez ki
Kâğıt gibi yanan çocuk.»

«Çalıyorum kapınızı
Teyze, amca, bir imza ver
Çocuklar öldürülmesin
Şeker de yiyebilsinler.»

Ağaç kömür olacak, yerle bir olacak kent, sokak, fener ve bir yumurta gibi ezilecek başı çocuğun. 6 Mart 1958'de Varşova'da yazdığı ve kendi el yazısıyla olan aslını bu kitaba aldığım «Stronsium 90» şiiri:

«Acayipleşti havalar,
Bir güneş, bir yağmur, bir kar.
Atom bombası denemelerinden diyorlar.

Stronsium 90 yağıyormuş
ota, süte, ete
umuda, hürriyete,
kapısını çaldığımız büyük hasrete.
Kendi kendimizle yarışmadayız, gülüm,
Ya ölü yıldızlara hayatı götüreceğiz,
Ya dünyamıza inecek ölüm.»

Oysa, dünyayı çocuklara vermek istiyordu, hiç değilse bir günlüğüne. Allı, pullu bir balon gibi verelim, oynasınlar. Kocaman bir elma gibi, sıcacık bir ekmek somunu gibi. Hiç değilse bir günlüğüne doysunlar. Çocuklar dünyayı alacak elimizden, ölümsüz ağaçlar dikecekler...

Ötekilerin yaptığı ne ki: Adı atom ölümü olan bir bulut. İşi öldürmek yalnız. Ufacık bir kızın öldürmüş ninesini, külünü göğe savurmuş, sonra yine apansızın gelip babasını vurmuş. Sonra da, kızın kendini. Ve doymamış. Ve doymamış, yeni kurbanlar arıyor.

Büyük bir birlik kuralım,
canavarı susturalım,

savaş cengine gidelim,
canavarı yok edelim.

Analara, çocuklara, gelinlere ve ihtiyarlara kıyan atom bombasına ne denli karşıysa, ulusal kurtuluş mücadelelerinden bir o kadar yanaydı. Çağımızın en belirgin özelliklerinden birinin ulusal kurtuluş hareketleri olduğunu bilmeyen hükûmet başları olabilirdi, ama Nâzım eski sömürge imparatorluklarının yıkıntılarından yeni ulusal devletlerin doğduğunun ve bunların kendi kaderlerini kendi ellerine almağa kararlı olduklarının farkındaydı. 7 Ekim 1958'de Taşkent'te yazdığı mısralarda insanlığın çoğunluğunu şöyle tanımlıyordu:

Büyük insanlık gemide güverte yolcusu
trende üçüncü mevki
şosede yayan
büyük insanlık.
Büyük insanlık sekizinde işe gider
yirmisinde evlenir
kırkında ölür
büyük insanlık.
Ekmek büyük insanlıktan başka herkese yeter
pirinç te öyle
şeker de öyle
kumaş ta öyle
kitap ta öyle
büyük insanlıktan başka herkese yeter,
Büyük insanlığın toprağında gölge yok
sokağında fener
penceresinde cam
ama umudu var büyük insanlığın
umutsuz yaşanmıyor.

Nâzım hayattayken on-yedi Asya ülkesi kırılmıştı sömürge zincirlerini. Asya kıt'asında önemli siyasal yenilgilere uğrayan sömürgeci devletler, bu kez, Afrika'da tutunmaya çalışıyorlardı. Ancak, anti-emperyalist akım bu kıt'anın da önce kuzeyini, sonra tropik bölgelerini yangın gibi sardı.

Nâzım 22 Ocak 1962'de Moskova'da Asya ve Afrika yazarlarına şöyle seslenmişti:

«Kardeşlerim.
Bakmayın sarı saçlı olduğuma
Ben Asyalıyım
Bakmayın mavi gözlü olduğuma
Ben Afrikalıyım...»

Afrika'da Nyasaland sömürgesinde (şimdiki Malawi), saat sabahın dördü, bir don bir gömlek, ayakları çıplak ve pembe avuçlu elleri kıvırcık başlarının üzerinde, duvar diplerine dizilmiş zenciler için şiir yazdı... Prag'dayken de 1956'da Port Said'de öldürülen Mansur üstüne. 30 Ekim gecesi İsrail ansızın Mısır'a saldırmıştı; bunu, ertesi gün, İngiliz ve Fransız saldırısı izledi. Bu iki Batılı devletin askerî uçakları Kahire, Iskenderiye, Port Said ve Süveyş gibi kentleri bombaladılar. Birleşmiş Milletler Genel Kurulu hemen toplanarak bu saldırıları kınayan bir karar aldıysa da, üç saldırgan devlet ateş kesmedi. Nâzım hemen şunu yazdı:

Bu zırhlıları, bu orduları tanırım,
benim de sularıma girdiler,
benim de toprağıma asker çıkardılar geceleyin.
Kanıma susamıştılar,
Çalmak istiyorlardı gözlerimin nurunu
hünerini ellerimin.
Döktük denize onları
1922'ydi yıllardan...
Mısırlı kardeşim;
şarkılarımız kardeştir,
isimlerimiz kardeş,
yoksulluğumuz kardeştir
yorgunluğumuz kardeş.
Şehirlerimde güzel, ulu, canlı, ne varsa;
insan, cadde, çınar,
savaşında senin yanındalar.
Köylerimde Kelâmı Kadim okunuyor
senin dilinle,
senin zaferin için...
Mısırlı kardeşim,
biliyorum, biliyorum,
istiklâl otobüs değil ki,
birini kaçırdın mı öbürüne binesin,
istiklâl sevgilimiz gibidir
aldattın mı bir kere
zor döner bir daha.
Mısırlı kardeşim,
Kanalın sularına karıştı kanın.
İnsanın yurdu bir kat daha kendinin olur
toprağına suyuna karıştıkça kanı.
Yaşamış sayılmaz zaten
yurdu için ölmesini bilmiyen millet...

Port-Said'li Mansur 13-14 yaşında. Yalınayak, başıkabak, oturur boya boyar. Kanatlanır fırçası, parlar kızıl kadife. Mansur hep aynı şarkıyı söyler: Ya ayni, ya habibi... Ve Port-Said'i yakanlar öldürürler Mansur'u. Ölülerin arasında bir küçük ölü, hurma çekirdeği gibi...

Şubat 1963'de Tanganyika'da kulağını dayamıştı yere, dinlemişti Afrika toprağını; homurtular geliyordu Uganda'dan, Mozambik'ten; Güney Afrika'da pembe tabanlı esmer ayaklar öfkeyle şakırdatıyor zincirini; Angola ormanları yeşil arslanlar gibi böğürüyor al kan içinde; son savaşlarını veriyor emperyalizm...

Belçikalıların Kongo'dan bir türlü çıkmak istemeyişlerini 28 Ocak 1962'de yazdığı bir şiirde ne güzel anlatmıştı. Kongo'nun bağımsızlıktan sonra da yeni bir çatışmaya sahne olacağı daha bağımsızlığın ilk günü yapılan törende ortaya çıkmıştı. Törene katılmak için Leopoldville'ye gelen Belçika Kralı Kongo bağımsızlığını Belçika'nın hoşgörüsüne bağlamak istiyordu. Cumhurbaşkanı Kasavubu da kendi konuşmasında krala teşekkür etti. Ama aynı törende konuşan Lumumba sömürgeci yönetim sırasında halkın açlığı, sefaleti, ırk baskısı, işkenceler ve katliamı hatırlattı. Yakın gelecekte, Kongo'da iki kuvvet yeniden çarpışacaktı. Bu çatışmada yurtsever Lumumba öldürüldü. Nâzım Gizenga'nın da öldürüleceğinden korkarak, şunu yazdı:

Kardeşlerim kardeşlerim kardeşlerim
Gizenga'yı öldürecekler
bana bir akıl verin imdadına koşabileyim
ordum uçağım da olsa varıp alamam ellerinden onu
hay bu kahrolası çaresizlik hay bu kuduran keder
Gizenga'yı öldürecekler
ilmikte boynu
kolları bağlı arkadan
gelin be insanlar gelin
artık yazımızla mı olur ağzımızla mı
elimiz ayağımızla mı
yürüyelim üstüne Leopoldvil'in.

★

Nâzım bir devrim ozanıydı. Ama kuru bir devrim ozanı olarak kalmadı. Her düşüncesini, her duygusunu şiir diliyle anlatırdı. Ömrünce sevmiş ve sevilmişti. Aşklarını da şiire döktü. Önce, vali kızı Sabiha Hanımın kara gözlerine yazdı. Sonra diğerlerine. Anuşka herhalde ilk Rus sevgilisiydi, öğrencilik yıllarında. Sovyet kadınına belki de ayrı bir yer verirdi. Devrimden bu yana, yapılan her-

şeyde onun payı var, derdi. Bu geniş ülkede her beşikte, her ağaçta, her araçta. Traktör volanını o okşuyor hergün, Çapayef'in makinalı tüfeğini o işletiyor.

DOKTOR GALİNA

Nâzım 1951'de Çin gezisinde kalp krizi geçirmişti. Moskova'ya dönünce hemen hastahaneye kaldırıldı. Orada bayan Doktor Galina'nın bakımı altındaydı. Üç ay sonra taburcu edilirken, Doktor Galina Nâzım'ın evde de doktor kontrolunda tutulmasına gerek görmüştü. Ve bunu en iyi kendi yapabilirdi. Galina Nâzım'ın evine taşındı. Ufak tefek, tipik bir Rus köylü kızını andıran Galina daha hastahanede Nâzım'a vurulmuştu.

Moskova'nın sayfiye yerlerinden biri olan Peredelkin'de, yazarlar örgütü Nâzım'a bir villâ tahsis etmişti. Bahçe içinde, doğanın kucağında, ağaçlıklı, iki katlı, 6-7 odalı geniş ve rahat bir evdi. Nâzım ve Galina bu eve yerleştiler. Nâzım'ın ısrarıyla Ekber Babayev de birkaç yıl bu evde kaldı.

Nâzım hapishane koğuşlarını hatırlatan çıplak duvarlardan nefret ederdi. Onun için duvarlara kitap rafları çakmış, her bir yanı «hahlama» denilen boyalı tahta Rus el san'atı örnekleriyle, dünyanın dört bir köşesinden getirdiği folklorik biblolarla bezemişti. Kitaplıkta bir dizi «Büyük Sovyet Ansiklopedisi». Onun üstünde Çin'den getirdiği resimler, bazı Çin bibloları ve Çin tabakları. Radyonun üstünde geleneksel bir Çin teknesinin maketi. Yanında Tanganyika'dan aldığı koca bir zenci başı büstü. Onun yanında rekli alçıdan Rus bebekleri ve Paleh san'atının bir iki örneği. (Paleh, Moskova'nın üç-yüz mil kadar kuzeydoğusunda, geleneksel Rus minyatürcülüğünün sürdürüldüğü bir kasabadır.) Sonra Bulgar, Çek ve Polonya duvar tabakları. Ve, tablolar — Dino'nun ve başkalarının. Öteki odalarda duvar halıları. Ve bol saksı, çiçek. Yerlerde kilimler, yastıklar. Çalışma odasında oğlu Mehmet'in fotoğrafları. Hatta aynı fotoğraftan büyük boy iki tane aynı duvarda... Bir de Mustafa Suphi'nin fotoğrafı.

Moskova'da da yerli halk folklorik eşyalara pek meraklı değildir. Nasıl ki bizde de büyük şehirlerde oturanlar evlerinde çini veya kilime rağbet etmezler. Bu tür san'at örneklerini çoğunlukla yabancılar ve halk san'atına meftun olanlar toplar. Bazı tanışların bana da «Rusya'dan getire getire bu boyalı tahtaları mı getirdin?» diye sormuşlardır ya, gerçekten, bir tablo gibi seyredilebilecek gü-

zelliktedir «hahlama»lar. İşte Nâzım, Moskova'ya gelişinin ilk günlerinde bu ve benzeri folk san'atı örneklerinden bulabildiklerini çarşıdan satın alıp eve getirmiş. Ertesi gün bir bakmış ki, hiç biri yerinde yok. Rus hizmetçisi hepsini toplayıp kaldırmış. Nâzım telâşlanmış. Hizmetçi, «Senin gibi büyük, ünlü kişilere böyle basit el işleri değil, gümüşler ve kristaller yaraşır,» demiş. Nâzım hepsini yeniden düzmüş yerlerine ve yenilerini eklemiş kolleksiyonuna.

İşte Doktor Galina böyle bir eve yerleşmiş, ona yalnız bir kalp hastası gibi değil, sevgilisi gibi bakmıştı. Nâzım'ın yakınlarının söylediğine göre, onu birkaç kez ölümden kurtarmıştı. Nâzım'ın bu doktor hanıma karşı bir çeşit borçlu oluşu bir yana, engin insan sevgisi ve kendine olan bağlılığına karşı saygısı gereği onunla tam on yıl birlikte oturdu. Ama ona vurgun değildi. On-beş yaşından bu yana aşk şiirleri yazan Nâzım'ın Galina üstüne bir tek mısraı yoktur. Galina'nın Nâzım'a sunduğu yaşam, yasaklarla yüklü bir yatılı okul düzeniydi. Ama Nâzım'ın kalbi hastaysa da gönlü çok engindi. Bir dış geziden sonra Peredelkin'deki villâya dönmeyiverdi. Evi olduğu gibi «jandarma»sına bırakmıştı. Bankada da oldukça yüklü bir hesapla birlikte.

Nâzım'ın aklı fikri İstanbul'da, Münevver Hanımla oğlu Mehmet'teydi. Belçikalı politikacı Paul-Henri Spaak'ın yakın dostu ve Dünya Barış Kurulu üyesi Madam Blum'un gayretiyle Münevver Hanımla serbest mektuplaşmalarına izin çıkmıştı. Daha önceki katılık Türkiye'nin Batılı dostlarını endişelendiriyordu. Örneğin, Hüseyin Cahit Yalçın'ın deliğe tıkılması «azıcık cilve yaptı diye.» Oysa, muhalefetin böylesine alıp veremediği ne? Kore'ye asker yollandığında «kan aktı, hesabı sorulmalıdır» mı diyordu? «Olmaz olsun» mu diyordu Amerikan yardımı? Feryat mı ediyordu «istiklâl elden gitti!» diye? «Başvekil merasimsiz karşılanmalı,» diyor; bir de bazen coşarak, «hayat pahalı,» diyordu. Vâdetmiş tanımamıştı işçinin grev hakkını; o hakkı Batı'nın tanıdığı gibi tanımalıydı. «Elli istiyorsa ateş aç, sonra beş ver; ama ufak tefek grevlerde anlayış göster.»

Spaak Ankara'da Münevver Hanımın Nâzım'a kavuşmasına engel olunmamasını istemiş, o zamanki Türkiye Hükûmeti ise rıza göstermemişti. O koşullarda, serbestçe mektuplaşma izni de bir aşamaydı. 1960 yılına kadar hergün mektuplaştılar.

Babayev diyor ki: «O sıralar Nâzım bir yandan onu bu tarafa getirtme yollarını arıyor, bir yandan da para yolluyordu.» Ekber'e yazdığı bir mektubun kenarında şöyle bir not var: «Münevver'in para işinden bir haber var mı?» Evet, 1960'a kadar böyle sürüp gitti.

★

VERA TULYAKOVA İLE KARŞILAŞMA

Sözü gene Babayev'e bırakalım: «Bir senaryo işi için gittiği film stüdyosunda karşılaşmıştı Vefa Tulyakova ile. Genç, alımlı bir kadın Vera. Sonra mısralarında tanımladığı gibi, yüzüne mavi bir tanyeri çekilmiş gözleri, dümdüz, saman sarısı saçlarıyla... Ak boynu uzun, yuvarlak. Nâzım 'beli karınca belinden ince' der bir yerde. Bir yakını sormuş, 'Sen Vera'nın beli için karınca belinden ince diyorsun, ama değil!' Nâzım, 'Şiir dilinde öyle denir...' diye cevaplar. Nereye giderse gitsin, ensesinde bir kadın sesi, ayva tüyü gibi yumuşak ve radyoda memleket haberi... İnanırdı ki, Vera'nın sayesinde, içeri sokmuyor, en yumuşak urbalarını giyip büyük rahatlığa çağıran türküleriyle kapıyı çalan ölümü...»

Moskova'ya gelişimizden kısa bir süre sonra bir ressam dostumuz bizi Vera ile tanıştırmak için, Nâzım'ı tanımış olan birkaç kişi ile birlikte evine yemeğe çağırdı. Karım, «Milliyet» Gazetesinin Moskova'da, Sovyet Dış İşleri Bakanlığı dış basın bürosunca resmen kabul edilmiş «akredite» muhabiriydi. Ancak, Vera'da Türkiyeli gazetecilere karşı bir çekingenlik olduğu açıkça görülüyordu. Nâzım'ın oğlu Mehmet'le daha önce konuşan iki Türk gazetecisinin İstanbul'da yayınladıkları bir röportajdı belki de neden. Gene de rahat davrandı bize karşı. Gerçekten akıllı ve güzeldi. Bunlar doğa lûtfuysa da, kibarlığı olağanüstüydü.

Sovyet kadınları, belki de kadın-erkek eşitliğinin bir sonucu, çalışan ve her türlü haklarına kavuşmuş kişiler olarak, örneğin İstanbul hanımefendilerine pek benzemezler. Gubkina Sokağında güpegündüz erkeğin yanağına tokadı indirebilir. Alış-veriş için sıraya girip de gözleriniz havadaysa arkanızdaki hatun yerinizi kapabilir, üstelik dayatabilir «ben zaten öndeydim» diye. Otobüse, metroya binerken sizi dirsekleriyle iteleyebilir. Ve bir içki dükkânında tezgâhtarlık da yapabilir. Üst üste içki alanları, sallanıp duranları, sarhoşları gereğinde azarlayarak, gereğinde bağırıp çağırarak bu «dyevuşka»lar hizaya getirir. Kalabalık yerlerde duyulan kadın sesleridir, bağıran, söylenen.

Ama Leninskiy Prospekt'te Doğu Alman mağazasından çıkıp seker gibi yürüyen fidan boylu balerina bambaşka bir sınıflamadadır, kuşkusuz. Televizyonda seyrettiğiniz dansözler, spikerler de öyle. Türkiye Büyükelçiliğinin bulunduğu Gertsena Caddesinde çekilen filmdeki kadın oyuncu da. Leningrad'da bizi Büyük Petro' nun yazlık sarayına götüren mihmandar da.

Leningrad Çarlığın başkentiydi. Oralı insanların görünüş ve davranışları bir başkadır. Bir keresinde karım, sorduklarına yumuşak, nazik cevaplar veren bir hanıma «Leningradlısınız sanırım»

diyecek olmuş, «hayır, Moskovalıyım ama teşekkür ederim,» diye cevap almıştı.

Leningrad için söylenen Azerbeycan için de doğrudur. Azerî kadınları Doğu'nun düşünceli, saygılı ve ince kadın geleneğini sürdürürler. Erkekleri de öyledir. Uçsuz bucaksız Sovyetler Birliği'nde galiba yalnız Azerî erkekleri öper kadınların elini.

Vera bu özellikler içinde her yerde hanımefendi sayılacak inceliktedir. Ahenkli, yumuşak sesi, önce karşısındakini dinlemeğe hazır bakışları, bütün söylenenleri tatlı bir tebessümle, hatta daha önce işittiklerini bile kulağına ilk kez çalınıyormuşcasına ilgiyle dinleyişi, o çevrede, ilk anda şaşırtıyordu insanı. Bir ara Ekber'e, gördüğüm Sovyet kadınları içinde çevresine en saygılısının Vera olduğunu, bu tavırlarında Nâzım'ın yetiştirici rolünün herhalde bulunduğunu söyleyecek oldum. «Biz onu ilk gördüğümüzde de böyleydi. O hep öyledir» dedi.

HERYERDE HAYALİYLE

Nâzım'ın her gittiği yerde Vera'nın hayaliyle dolaşması, Leipzig'de dizdize aynı radyoyu dinlemesi, aynı tabaktan yemek yemesi, Varşova'ya giderken alt ranzada onu uyutması, Afrika'yı, Küba'yı hep onunla birlikte yaşaması gibi, Vera'nın bugünkü hayatında Nâzım'ın kişiliği ve anılarının yeri büyüktür. Kariyeri, film senaryoculuğu ile ilgili bir enstitüde araştırıcılıktır. Bir bilim kadınıdır. Ama hâlâ, yalnız çevresindekilerin değil, kendi gözünde de, birinci niteliği Nâzım'ın karısı oluşudur. Bununla övünür. Nâzım'ın anısına, en ince ayrıntılarına kadar saygılıdır. Buna, Nâzım'ın hayatına girmiş kadınlar da dahildir. Onlardan sevgiyle karışık bir saygı içinde sözeder. Nâzım'ın o yılları onlara aittir. O ise, Nâzım'ı olduğu gibi, herşeyiyle kabul etmiş, kendi yaşamını bu Türk ozanına göre yeni baştan düzenlemiştir. Münevver Hanım hakkındaki ölçülü ve güzel sözleri onun olgunluğuna kanıttır. Ama o Nâzım'ın son aşkıdır ve bunun verdiği güvenin, rahatlığın gösterebildiği olgunlukta herhalde payı vardır.

Vera evliydi, Nâzım'la tanıştığı zaman. Bir de kızı vardı. Kocasından ayrılıp Nâzım'la evlendi. Nâzım, Vera'nın bazı günler, örneğin Pazarları, kızı ve kızının babasıyla, yani üçünün birlikte, hiç olmazsa bir yemek yiyip bir konsere gitmelerini, bir parkta gezinti yapmalarını istermiş. Babayev'e «insanlık bunu gerektirir; sonra, kız arasıra anası ve babası ile birlikte olmalı» dermiş. Onları âdeta zorla yollar, sonra da dönüşlerine kadar içi içini yermiş. Ama ilk fırsatta gene aynı şeyi yapmaktan geri durmazmış.

Vera, tüm ilke, ciddiyet ve saygı değildir herzaman. Bazen neşeli, güneşli ve gereğinde çocuksudur da. Kahire'den dönerlerken bir baklavanın başına gelenleri şöyle anlatmıştı: «Babayev'in Nâzım ile baklava tartışması vardı. Türk baklavaları mı daha iyi, Azerbeycan'da yapılanlar mı diye. 21 Mayıs günü, yani Nevruz bayramında Azerbeycan'da evlerde baklava yapılır. Ekber de her bayramda Nâzım'a bir yerlerden bulur, baklava getirirdi. Nâzım ise, Türkiye'de yapılan baklavaların daha ince, daha kokulu, kısaca daha iyi olduğunu söylerdi. Babayev 'sen de Türk baklavası bul, yiyelim, bakalım, kararımızı verelim' demişti. Birlikte Kahire'deyken Babayev'e Türk baklavası götürebilmek için aradık, bulduk, aldık baklavayı. Moskova'ya dönüyoruz. Ben uçakta uyukluyorum. Baklava kutusu sarılı, Nâzım'ın elinde. Bir hışırtı. Baktım, Nâzım kutuyu açıyor. 'Şekeri, balı akmasın diye kontrol ediyorum' dedi. Kapadım gözlerimi. Bu kez, bir şapırtı. 'Hani Babayev'e götürüyorduk' dedim. 'Kutuda baklava çok, bir tanesini yersem birşey olmaz' dedi. Dura dinlene, düşüne taşına, sanki bir vicdan sorunuyla karşı karşıyaymış gibi, hem istemeyerek, hem de isteyerek yedi baklavaları. Bir tek kaldı. Bu sonuncusu da varlığını birkaç dakika koruyabildi. 'Ayıp olur Babayev'e, bir tek baklava gitmez' diyerek Nâzım onu da yedi. Bir de bana tembihte bulundu. 'İyisi mi, Ekber'e hiç söylemeyelim' dedi. Sözleştik. Biz uçaktan çıkar çıkmaz gözleri bizi karşılamaya gelen Babayev'i arıyordu. Ta uzaktan ona şöyle sesleniyordu: 'Sana baklava getiriyordum — Türk baklavası. Dayanamadım yedim hepsini.'»

1963 yılında, Vera'ya ilişkin olarak bütün olanları şöyle özetledi:

Gelsene dedi bana
Kalsana dedi bana
Gülsene dedi bana
Ölsene dedi bana

Geldim
Kaldım
Güldüm
Öldüm

ÖLÜM YILDÖNÜMÜNDE VERA'NIN EVİNDE

Nâzım'ın ölüm yıldönümünde Vera'nın evine gittik, yani Nâzım'ın Vera ile birlikte son yıllarını geçirdiği eve. Ruslarda bir ge-

lenek vardır. Ölümlerde onlar da her insan gibi tabii duygulanır, gözyaşı dökerler. Ancak, ağlamaklı törenlerden kaçınır, ayrılanın anısını yaşamak isterler. Bunun için onu tanıyanları eve çağırır, sofra düzer, hatta içki içerler. Yıldönümünde budur gelenekleri. Eski törelere göre, böyle bir anma daha «memnun edermiş» gideni.

Georgi Dej yakınlarında Pesçana Sokağı, sanırım altı numaralı ev. Vera'nın kendine çok benzeyen kızı da oradaydı. Ekber'le gittik. Bir de Sovyet Dışişleri Bakanlığı'ndan biri vardı. Küçük bir masanın çevresindeydik. Sovyet diplomatı güncel bir konuyla, Çin'in uluslararası politikasıyla ilgili olarak konuştu çoğunlukla. Daha doğrusu, bana söylediklerinin çoğunluğu bu konudaydı. Vera'nın ve evin birkaç fotoğrafını aldım. İçerde solda Nâzım'ın çalışma odası. Her şey olduğu gibi yerli yerinde duruyor. Geniş oturma odasında gene tablolar ve biblolar. Dino'nunkiler ve "Rüzgâra Karşı Yürüyen Adam" tablosu göze çarpıyor hemen. Rüzgâr deniz gibi köpürürken, yürüyor o, adım adım, ağır ağır yürüyor...

★

«AH, MEMLEKETİM!»

1951'den sonraki yılların en büyük kaygusu şuydu: her solukta alıp da memleket kokusunu, memleketi bir daha görmemek ihtimali. Moskova'ya geldikten iki ay sonra, 9 Ekim 1951'de yazdığı ilk şiirine şu mısraları sıkıştırıyordu:

«Bakıyorum Moskova'nın pencerelerinden birinden
seni düşünüyorum memleketim
memleketim, Türkiyem, seni düşünüyorum.»

Ülkesi, ülkesinin insanları, onlar için duyduğu kaygı ve özlem bir lâhza bırakmadı Nâzım'ı. Örneğin, Seydi Fakıllı köyü kadınları:

Seydi Fakıllı köyünde kadınlar ard arda dizilmiş su çekerler,
ard arda bağlanmıştır bir tek ipe,
su çekerler gayya kuyusundan,
su çeker taş devri kadınları
otuz metre altından yerin.
Güneş yağar
toprak ölü
su uyur otuz metre derinde karanlık ve çamurlu.

Kadınlar ard arda bağlanmış bir tek ipe su çekerler.
Yorgunluk filân değil
dışında yorgunluğun bu;
kederin de, umutsuzluğun da, açlığın da,
bilirim, bu kahrolası şeyin böylesini duymadılar
insanlar insan,
öküzler öküz
âletler âlet olalıberi.

Kımıl böcekleri tahılı yedi,
kahvenin önünde banka memurları,
toprak ölü,
su uyur otuz metre derinde karanlık ve çamurlu;
yıllık taksit 15 lira verilemedi.
Seydi Fakılı köyünde kadınlar su çeker gayya kuyusundan.
Uyan Anadolum uyan ölüm uykusundan.

Mart 1954'de Macaristan'daydı. Macar ovasında, Anadolu ovalarındaki gibi, tıpkı havayi mavi, toz pembe, açık mor akşam oluyordu.

Şairi cennete koymuşlar,
Ah, memleketim, demiş.

29 Aralık 1956'da Çekoslovakya'da «Hanuş Ustanın Saati»ni anlatırken, iki mısra:

...Şair, memleketen uzak
Hasretlerle delik, deşik...

Prag'da Faust'un evi önünde gece yarısı, şunu dilemektedir:

Gecenin bir geç vaktında,
Kulelerin dibinde, kemerlerin altında,
dolaşıp durdum Pırağ'ı.
Gökyüzü karanlıkta altın çeken bir imbik,
bir simyaker imbiği, alevi mavi mavi.
Şarl meydanına doğru indim yokuş aşağı,
orda, köşe başında, kliniğe bitişik,
bahçe içinde doktor Faust'un evi.
Kapıyı çaldım.
Doktor evde yok.
Malûm.
İki yüz yıl kadar önce,
tavandaki delikten,

yine böyle bir gece,
çekip aldı onu şeytan.
Kapıyı çalıyorum.
Bu evde ben de senet vereceğim şeytana,
ben de kanımla imzaladım senedi.
Ne altın istiyorum ondan,
ne bilim, ne de gençlik.
Hasretlik cana yetti,
pes!
Beni İstanbul'uma götürsün bir saatlik...
Çalıyorum kapıyı, çalıyorum.
Kapı açılmıyor, açılmıyor.
Neden?
İstediğim olmaz iş mi, Mefistofeles?
Yoksa bu lime lime ruhum
satın alınmağa değmez mi?
Pırağ'da ay doğuyor limon sarısı.
Doktor Faust'un evi önünde duruyorum,
çalıyorum açılmaz kapıyı gece yarısı...

«Prag dedikleri bir gümüş ayna» diye başlar başka bir şiir. Ama on satır altında «Trahomlu bütün gözleri öperim Anadolu köylerinde...» der. Viltava suyunun köpüklerine martı kuşlarıyla gelir İstanbul.

1958'de Paris'te, bir yandan, gerici darbe tehlikesine karşı halkın protesto gösterilerine katılır, bir yandan da sorar kendine: «Hikmet'in oğlu, hangi şehirde ölmek isterdin? İstanbul'da...»

31 Mayıs 1958'de İsviçre dağları için bile «bizim dağlara benziyor» der. Bir gün sonra Viyana dolaylarında şöyle dertlenir:

Gökte bulut yok
söğütler yağmurlu
Tuna'ya rastladım
akıyor çamurlu çamurlu
Hey Hikmet'in oğlu, Hikmet'in oğlu
Tuna'nın suyu olaydın
Karaorman'dan geleydin
Karadeniz'e döküleydin
mavileşeydin, mavileşeydin, mavileşeydin
geçeydin Boğaziçinden
başında İstanbul havası
çarpaydın Kadıköy iskelesine
çarpaydın, çırpınaydın
vapora binerken Memetle anası.

Leipzig'de kederlenir «bir Üsküdar balkonunda guruba karşı demlenir gibi.» Ve şöyle yazar:

«...Hava açtı içimdeki İstanbul'un üzerinde
Bir selvi, bir çeşme, Üsküdar.
Koştumsa da yetişemedim
iskeleden kalktı vapor.»

Bu hasreti Tanganyika'ya bile yüreğinde taşıyacaktır. Dar-es-Salâm'a belki kuşlar gelir İstanbul'dan... Nâzım «Halâs Ordusu» kulübesinde uyumanın yolunu araştırıyor. Cibinliğin üstünde kertenkeleler. Minik timsahlar gibi ve dillerini çıkarıyorlar. Bursa Cezaevinde cibinlikler yaparlardı yatak çarşaflarından, sabahları kovaya doldurup dökerlerdi tahta kurularını.

Dar-es-Salâm bunca hatırlatırsa memleketi, Azerbaycan ya da Bulgaristan'ın Karadeniz kıyıları ne yapmaz! Bakû'da «havada rast peşrevi Boğaziçi suları gibi akar...» Bulgaristan Türkiye'ye yaklaşmanın bir çeşit habercisidir. Sofya'ya bir bahar günü girmişti. Ihlamur kokuyordu. Akşam deyince dökülüyor sokağa çoluğu, çocuğu, genci, ihtiyarı. Bir gülüşme, bir uğultu, bir gürültü, bir kıyamet... Ama İstanbul'dan uzak, her şeyi arıyordu. Üsküdar Cezaevinin görüşme yerini bile...

Bulgar kentleri içinde Varna bir başkadır. Bulgaristan'da çıkan plâğında 27 Mayıs 1957'de yazdığı şu şiir de var:

«Bir vapor geçer Varna önünden,
uy, Karadeniz'in gümüş telleri,
bir vapor geçer Boğaz'a doğru,
Nâzım usulcacık okşar vaporu,
yanar elleri...»

İstanbul'dan çıkıp, Boğaz'ı geçip odasını doldurur anılar:

«...Kimisinin gözü yeşil,
kimisinin bilekleri kelepçeli,
kimisinin bir mendil var elinde,
lâvanta çiçeği kokuyor mendil.»

Varna deli, divane etmişse onu, domatesi, yeşil biberi, kalkan tavası, radyoda «Ha Uşaklar» Karadeniz havasıyla, Balçık Türk sınırına daha da yakındır. Kaptana «çınarlı, kubbeli, mavi bir liman, beni o limana çıkaramazsın» derse de, düşünde bir ceviz ağacıdır Gülhane parkında:

Başım köpük köpük bulut, içim dışım deniz,
ben bir ceviz ağacıyım Gülhane parkında,
budak budak, şerham şerham ihtiyar bir ceviz...
Ne sen bunun farkındasın, ne polis farkında.

Ben bir ceviz ağacıyım Gülhane parkında.
Yapraklarım suda balık gibi kıvıl kıvıl.
Yapraklarım ipek mendil gibi tiril tiril,
koparıver, gözlerinin, gülüm yaşını sil.
Yapraklarım ellerimdir, tam yüz-bin elim var.
Yüz-bin elle dokunuruın sana, İstanbul'a
Yapraklarım gözlerimdir, şaşarak bakarım.
Yüz-bin gözle seyrederim seni, İstanbul'u.
Yüz-bin yürek gibi çarpar, çarpar yapraklarım.

Ben bir ceviz ağacıyım Gülhane parkında.
Ne sen bunun farkındasın, ne polis farkında.

Otobiyografik şiirinde diyor ki:

«...Kimi insan otların, kimi insan balıkların çeşidini bilir
ben ayrılıkların
kimi insan ezbere sayar yıldızların adını
ben hasretlerin...»

Memleketi artık yalnız saçının akında, enfarktüsünde yüreğinin, alnının çizgisindedir. Bir kez Kahire'ye giderken, Türkiye'nin üzerinden uçmuştur, o kadar:

«Sekiz-bin metre yukarda Anadolu'nun üstündeyim.
Sekiz-bin metre derinde, bulutların altında, toprağında kara kış.»
Ve durup dinlenmeden ölümü düşünür: «Sıram yakın demek.»
Geliyor sıram

ansızın atlıyacağım boşluğa
ne çürüyen etimden haberim olacak
ne gözlerimin çukurunda dolaşan böceklerden.

Durup dinlenmeden ölümü düşünüyorum
sıram yakın demek.

★

HASTALIĞI

1952 yılında kalbi parçalanıp aylarca sırtüstü yatağa bağlandığından beri hep ölümü sayıklıyordu. Dilinden, türkülerinden, tuzundan, ekmeğinden uzakta, halkına hasret bir ölümün acısını çekiyordu.

İlk krizden sonra, doktoru Lidya İvanna birçok yasak sıralamış, önce «terket tütünü» demişti. Tütünü, yani hapishane yoldaşını. Kafayı çekemeyecekti; ne şarap, ne votka, ne rakı; hatta yılbaşı gecesinde, bayramlarda, hatta, orada yakınlarının Kostya dediği Konstantin Simonov'un doğum gününde bile. En kolayı belki buydu...

Saat on dedi mi, yatıracaktı yatağa hasta kalbini. Oysa, geç vakit geceleyin, kışın hele, dolaşmaya bayılırdı, rıhtımında Moskova Nehri'nin. Ya da sabahlamağa usta bir kitabın aydınlığında... En azından altı ay daha yârin dudağından uzak duracaktı... Yoksa bir enfarktüs daha ve el bombası gibi patlayıp dağılabilirdi yürek...

Fakat sevinç, öfke keder yasağı tütünden, uykusuzluktan da beter. Deniz kıyısında vekarlı, sâkin, vurdumduymaz bir kaya gibi yaşamağa söz veremiyordu... Çatlayacaksa, varsın çatlasındı yüreği öfkeden, kederden, sevinçten.

Ekber Babayev'e 7 Mart 1958'de Varşova'dan yazdığı mektupta (aslından klişesi albümde) diyor ki: «... Tehlikeyi zor belâ atlattım bu sefer de. Bir ay yattım. Burda bir profesör var, Askenazi diyorlar, pek akıllı, bilgili, Galyayla elele verdiler çektiler kulunuzu Ezrailin elinden. Şimdi Varşova dolaylarında bir sanatoryumdayım. Martın on-altısında buradan çıkacağım. Viyana'ya gideceğim belki birkaç günlüğüne, sonra Prag'a geleceğim. Orda bir yürek hastalıkları sanatoryumu var. Gidip dinleneceğim. Sonra kısmet olursa, şeytan kulağına kurşun Paris'e gideceğim. Sonra emrinize âmâdeyim. Haziranda yahut mayıs sonlarında, çağırırsanız ve bana lüzum varsa hemen gelirim. Lüzum olmasa da, yani çağırmak gerekmese de, sizi öylesine göresim geldi ki hiç değilse bir haftalığına yanınıza gelmek isterdim doğrusu. Bizim üstat ordaysa çok çok selâm, ona mektup yazdım, yakında alır herhalde. Camille'in kitabını beğenmesine pek sevindim. Ama bu sefer doktorlar beni Paris'e doktorsuz, yani jandarmasız bırakmıyorlar. Bendeki talihi görüyorsun ya...»

Aynı gün, Babayev'e kendi el yazısıyla şu şiirini yolladı:

Günler

Geçip gitmiş günler, gelin,
rakı için, sarhoş olun,
ıslıkla bir şeyler çalın,
geberiyorum kederden.

İlerdeki güzel günler,
beni görmiyecek onlar,
bâri selâm yollasınlar,
geberiyorum kederden.

Başladığım bugünkü gün
yarıda kalabilirsin,
geceye varmadan yahut
çok büyük olabilirsin.

BENİ NEREYE GÖMERLER ?

Sorarmış çevresine arasıra: «Beni nereye gömerler dersiniz? Ünlülerin yanına, şu Novodeyviçye mi?» «Anadolu'ya herhalde. Sen öyle istiyorsun ya!» Böyle vasiyet etmemiş miydi daha 1953'de?

Yoldaşlar, nasib olmazsa görmek o günü,
ölürsem kurtuluştan önce yani,
alıp götürün
Anadolu'da bir köy mezarlığına gömün beni.

Hasan beyin vurdurduğu
ırgat Osman yatsın bir yanımda
ve çavdarın dibinde toprağa çocuklayıp
kırkı çıkmadan ölen şehit Ayşe öbür yanımda.

Traktörle türküler geçsin altbaşından mezarlığın,
seher aydınlığında taze insan, yanık benzin kokusu.
tarlalar orta malı, kanallarda su,
ne kuraklık, ne candarma korkusu.

Biz bu türküleri elbette işitecek değiliz,
toprağın altında yatar upuzun,
çürür kara dallar gibi ölüler,
toprağın altında sağır, kör, dilsiz.

Ama bu türküleri söylemişim ben,
daha onlar düzülmeden,
duymuşum yanık benzin kokusunu,
traktörlerin resmi bile çizilmeden.

Komşulara gelince,
şehit Ayşe ile ırgat Osman,
çektiler büyük hasreti sağlıklarında,
belki farkında bile olmadan.

Yoldaşlar, ölürsem o günden önce yani,
öylece gibi de görünüyor,
Anadolu'da bir köy mezarlığına gömün beni
ve de uyarına gelirse,
tepemde bir de çınar olursa
taş maş da istemez hani.

1954 sonlarında Moskova-Gagr, Tiflis-Moskova arası trende Engels'i hatırladı: Ne güzel şeydi külümüzün Okyanus'a savrulması. Ama... onun dileği çam tahtasından bir tabutta Anadolu yaylasına gömülmekti.

21 Temmuz 1957'de Prag'da «iyice yaklaştı bana büyük karanlık» diyordu. Dünyayı telâşsız, rahat seyredebiliyordu artık. 15 Ocak 1960'da Kislovodsk'da, ömrünü bir haftaya kıyaslayarak, «bugün cuma, yarın cumartesi» diyordu, «çoğu gitmiş, azı kalmış.» 11 Mayıs 1962'de şöyle diyecekti: «Beklenen gelecektir günün en beklenmedik saatinde...» Ve Nisan 1963'de cenaze merasimini yazacaktır:

Bizim avludan mı kalkacak cenazem?
Nasıl indireceksiniz beni üçüncü kattan?
Asansöre sığmaz tabut,
merdivenlerse daracık.

Belki avluda dizboyu güneş ve güvercinler olacak,
belki kar yağacak çocuk çığlıklarıyla dolu,
belki ıslak asfaltıyla yağmur.
Ve avluda çöp bidonları duracak herzamanki gibi.

Kamyona, yerli gelenekle, yüzüm açık yükleneceksem,
bir şey damlayabilir alnıma bir güvercinden: uğurdur.
Bando gelse de, gelmese de, çocuklar gelecek yanıma,
meraklıdır ölüme çocuklar.

Bakacak arkamdan mutfak penceremiz.
Balkonumuz geçirecek beni çamaşırlarıyla.
Ben bu avluda bahtiyar yaşadım bilemediğiniz kadar.
Avludaşlarımız, uzun ömürler dilerim hepinize...

★

3 HAZİRAN SABAHI

«Beklenen» 3 Haziran 1963 günü geldi, sabah erken saatte. Mokova'daki evinde. Nâzım uyanmış, gazeteyi almak için kapıya gitmişti. Ve...

Vera hemen ikisinin de en yakın dostu Ekber'e haber verdi. Doktor kısa muayenesini yapmış, «yarım saat olmuş» demişti. Vera'nın Babayev'den ilk isteği, Münevver Hanımı aratmak, onu haberdar etmek oldu. Babayev diyor ki: «Vera bu, Nâzım'ın karısı. O koşullarda bile, ilk önce Münevver Hanım geldi aklına. Tam ondan bekleneni yaptı. Hemen Polonya'yı aradım telefonla. Kısaca 'yenge, başın sağ olsun' dedim. Anladı. Ve çok yadırgadığım şu soruyu sordu, şu kelimelerle: 'Ne zaman oldu bu olay?...' Nâzım'ın ölüşü bile ona özgü bir biçimde olmuştu. Günlük gazeteler hâlâ parmaklarının arasındaydı. Sanki hâlâ günlük yaşantının içinde gibiydi... Onun ölümünden daha büyük bir acı görmedim hayatta. Anadolu'ya gömülmek isterdi. Olmadı. Tüm ünlülerin gömülü olduğu Novodeyviçye'ye götürdük onu.»

Türk ozanı Nâzım Hikmet Ran orada yatar, yaprakları çınarınkini çok andıran ve beklenenin ötesinde gelişen bir ağacın gölgesinde. «Tepemde bir de çınar olursa taş maş da istemez hani» demiştir ama kaya gibi yüce yontulmuş bir taş dikilidir başında. Bu taşta, rüzgâra karşı ağır ağır, adım adım yürüyen bir adam çizilidir. Nâzım yürür o taşta, ıslıkla kızgın bir ölüm marşı çalarak, gövdesi bir gemi gibi yükselerek alçalarak, yürür adım adım, ağır ağır...

NOVODEYVİÇYE MEZARLIĞI

Nâzım'ın gömüldüğü Novodeyviçye Mezarlığı Kremlin duvarlarından sonra Sovyetler'in en ünlü mezarlığıdır. Daha doğrusu, ünlülerin bir araya geldiği bir yerdir burası: bilim adamları, yazarlar, sanatçılar, devlet adamları... Bir mezarlık değil, bir anıtlar toplamı, bir müzedir. Buraya yalnız ölenlerin anısını anmak için değil, sanat ustalarının yapıtlarını görmek için de gelirler. Muhina, Şadr, Andreyev, Matveyev, Motovilov, Lebedeva, Merkurov, Manizer, Krandievskaya, Konenkov, Tomskiy, Belaşova, Vuçetiç, Vilenskiy, Anikuşin, Kibâlnikov, Kerbel, Nikogosyan ve Tsigâl'in portre, kabartma, büst ve heykelleri buraya toplanmıştır. Elbette, müze ve sergilerdeki gibi kronolojik bir sıra yoktur. Ama anıt-mimarcılığının aşamaları gene de izlenebilir.

Kuğu Gölü balesinin büyük bir sanatçısı için ak mermerden, ölmekte olan bir kuğu; Aleksey Tolstoy için bir düzine figürlü büyük bir duvar; ya da Merkurov'un tam boy heykeli. Polikarpov'a göklerin fethini simgeleyen bir anıttan başka ne yaraşır? Elleri cebinde, gömleği açık, gözleri yere dikik Peşkov sanki hayattadır yaslandığı taşın önünde. Lazarev için bir kadın ağlamaktadır. Nemiroviç-Dançenko'ya dokunsan konuşacak. Ve daha yüzlercesi... Hepsinin ortak özelliği mi? Yaratıcılığa, kahramanlığa, çalışkanlığa övgü. Bir değerler sisteminin sergilenmesi bu. Oysa, başka ülkelerdeki mezarları anımsayalım. Kimi dökmüş parayı, en büyük taşları üstüste koydurmuş, kiminin soy-sop yeri belli değil.

Novodeyviçye bir manastırdır aslında. Birkaç giriş kapısı vardır. Büyük mezarlığı On-altıncı Yüzyılın başında kurulmuştur. Moskova'da böylesine ünlü bir manastır mezarlığı daha var: Donskoy. Her ikisi de geçen yüzyılda genişletildi. 1923'den sonra, kapatılan mezarlıklardan buraya Gogol, Çehov ve Aksakov gibi yazarlar; Mayakovski, Yazıkov, Homekov ve Venevitinov gibi ozanlar; Serov ve Levitan gibi ressamlar; Yermolova gibi sahne sanatçıları, fizyolog Seçenov gibi bilim adamları; ya da Talalihin, Suprin, Panflov ve Dovator gibi «kahramanlık rütbesi»ne ulaşmış olanlar nakledildiler.

Manastırın cadde üstünde değil, yandaki kapısından girince, ana mezarlığın dışında kalan büyük ağaçlıklı bahçede bulur insan kendini. Buraya resim öğrencileri gelir sık sık. Rengârenk kubbeli manastırın yeşil çevreyle kaynaşmış yüzlerce yıllık yapıları hem dinlendiricidir, hem de çizgiye âdeta çağırır insanı. Ben de bu öğrencilere katıldım birkaç seferinde. Bir ara, sağda ilerde bir mezar ilişti gözüme. Oldukça eski olduğu besbelliydi. Fırçayı bir kenara

koyup mezara doğru yürüdüm. Bir yandan da düşünüyorum, bu merakın yersizliğini. Öyle ya, Türkiye'den biri yüzlerce milyon insanın yaşamış ve yaşamakta olduğu bir ülkede rasgele bir mezar taşıyla tanış mı çıkar ki! Üstünde bir isim bulunacak, bulunmasına. Kimbilir kim? Hızlı hızlı gidiyorum, ilerdeki taştan gözümü ayırmadan, sanki bir randevuya gider gibi. Yaklaşınca, okuyorum üstündeki adı: Rimskiy Korsakov...

Manastırda bu ülkenin sanatı bir sinema şeridi gibi geçiyor insanın aklından. Yabancıların birçoğunun gözleri ister istemez büyük Tolstoy'u arıyor. Bir ağacın düşüşünü bir insanın ölümü gibi anlatan, Borodino muharebesinden önce nezleli burnunu habire çekip durduğu için subaylarında yenilgi kuşkusu uyandıran Napolyon ve Çar Aleksandr'ın çevresindeki büyük olayları hileli kuruntular diye bir kalemde çizip atan, kişilerin acıları ve mutluluklarına gerçek gözüyle bakan, yukarı sınıfların yalan ve kibrini birer maske gibi yırtan Lev Tolstoy'u... Oysa, lev Tolstoy «Yasnaya Polyana» dadır. Kendi isteğine uyarak, mezarına taş konmamıştır. Geniş bir parkın ortasında tam kırk-iki odalı saray yavrusunda yıllarca oturduktan sonra, seksen-ikisinde evini ve ailesini terkeden bu kont yollara düşüp köyden köye yürür durur. Ve 1910 yılında birgün, adı sanı duyulmamış bir tren istasyonunda düşer kalır. Şimdi, eski malikânesinin bahçesinde, toprak bir tümseğin altındadır. Çevresindeki yüce ağaçlardan düşen yaprak ve çiçekler örter yalnızca üstünü.

Türkiye'de çok yüksek mevkilerde yöneticilik yapmış biri, bana, bir ara şunu sormuştu: «Bolşevikler tüm ulusal değerlerini yokettiler. Kendi tarihlerini, iftihar etmeleri gereken büyüklerini inkâr ettiler. Şu koca Tolstoy'un bugünkü Rusya'da başına gelenlere bakın. Hepimiz biliyoruz ki, Tolstoy yasaktır kendi ülkesinde; tüm yapıtları yakılmıştır. Ne dersiniz siz buna?»

Şunu derim: Tolstoy en çok yayınlanan, en çok okunan yazarlardan biridir. Yakılıp yasaklandığı efsanesi bir yana, mektuplarına, ufak el yazılarına kadar toplanıp yayınlanmış, ciltlerin sayısı doksanı aşmıştır. Doğrusu şudur ki, Rus halkı Tolstoy'u önceden bilmezdi bile. Onlar, asıl şimdi, Çarlık Rusyası'nda ulaşamadıkları bazı zenginliklere kavuşmuş durumdalar. Ve bu zâtın Tolstoy'un kendi ülkesinde yasaklandığını sandığı sırada, asıl, Nâzım Hikmet kendi yurdunda yasaklanmıştı. Ve bu zât da onun yasaklanmasını isteyenlerden biriydi...

GOGOL VE ÇEHOV'A KOMŞULUK

Novodeyviçye Manastırı çok şeyler getiriyor akla. İşte, ilerde Gogol ve Çehov birbirine pek yakınlar, Çehov Gogol'ün ölümünden tam sekiz yıl sonra doğduysa da... Gogol'ün kısaca «Dikanka Geceleri» ve «Mirgorod» diye bilinen Ukrayna folkloruna ilişkin hikâyeleri bugün de peynir ekmek gibi satılıyor orada. Şövalyelik değerleri üstüne kurulu olduğu için, İngiliz edebiyatından Sir Walter Scott'u hatırlatan «Taras Bulba» milyonlar satıyor hâlâ. Gogol'ün, bence hicve yönelişi, «Burun» adlı küçük romanıyla başlar. Kahramanı Binbaşı Kovalev bir sabah kalkıp burnunu olduğu yerde bulamayınca, polise başvurur «burnumu bulun» diye. «Portre» ve «Bir Delinin Anıları» adlı yapıtlarından sonra hicvi bir silâh olarak adamakıllı alır eline. «Palto» hikâyesini bilen çoktur. Hani, yepyeni ve kürklü bir paltoyla bir kişilik kazandığına inanan, ancak paltoyu daha ilk giyişinde hırsızlara kaptıran küçük memurun öyküsü. Bunun Sovyet sahnesindeki yorumu, bu küçük adamın adalet peşinde olduğunu, Gogol'ün de aşağılananlar bu duygularını anlatmayı üstlendiğini ne iyi gösteriyor! Dostoyevski'nın Rus nazmının kökenini «Palto»ya çıkarıp bırakması belki boşuna değildir. «Müfettiş» komedisini işitmeyen yoktur. Ancak, bir de Bâlşoy'da görmeli. «Ölü Canlar»ı da, «Evlenme Teklifi»ni de... Belinski «Ölü Canlar» için «gerçekçi, acımasız ve yurtsever» der. Puşkin'in hikâyeleri hâlâ canlıdır. Lermontov'un romanı da. Ama Rus nazmında Avrupa'ya geçen ilk büyük isim ve (Tolstoy ile Turganiyev dışında) 1840-1860 kuşağını en çok etkileyen yazar Gogol değil miydi? Belki kendi içinde kurulu düzenden yanaydı, ama her yazdığı bu düzenin değişmesine bir katkı oldu.

Çehov, Çar Üçüncü Aleksandr ve gerici düşünür Pobiyedonostsev'in en karanlık günlerinde yaşadı ve yazdı. Otokrasinin siyaset ve kültür hayatını tamamen dondurduğu günlerdi bunlar. Hayatın her yanı baskı altında, monoton ve sıkıcıydı. O dönemin edebiyatı da bunu yansıttı. Öldüğünde kırkını ancak biraz aşan Çehov da, tıp diplomasını bir kenara atıp, o dünyanın insanlarını çizdi — aptal memurlar, kurnaz tüccarlar, içtensiz din adamları, ruhsuz öğretmenler, bilgisiz zabıta... — Ortaya hep basit, hatta âdi tipler, boş çehreler çıkıyordu. Bardakta içki, elde poker kâğıdı, ağızda dedikodu. Üstelik, bu sahnelere bol sembolizmi katarak. Çehov'un mezarına baktıkça Tolstoy'a karşı bir sözünü anımsıyorum: Her insanın eninde sonunda ihtiyacı olan toprak topu topu birkaç karış derler. Bu, göçtükten sonrası için. İnsan dediğine, değil bir avuç toprak, bütün dünyayı vermek gerek.» Bu geniş yürekliliği 1890'da Uzak Doğu'da Sahalin'e gidip oradaki toplama kampını gördükten sonra

edinmişti. Öte yandan, hiç bir siyasî partiye de katılmamıştı. Ancak, Rus Akademisi Gorki'yi siyasal görüşlerinden ötürü çıkarınca, tuttu Çehov da istifa etti.

Çehov'un hedefi soylular ve kendi çevresindeki aydınlardı. Bu yargı öteki toplum sınıflarına eğilmediği anlamına gelmez. «Köylüler» adlı yapıtı bilinir, kuşkusuz. «Martı»da, aydınlar için, «ne bir şey gördükleri, ne de yaptıkları var» der. «Vişne Bahçesi»nde de, Trofimov'un ağzından, şunları söyler: «Bir şey okumazlar, sanat zevkleri çok düşüktür. Pis, âdi ve geri bir çevre içinde konuşur da, konuşurlar.» Yıkılmakta olan soylu sınıfın sosyal faydasızlığına iman etmiştir. 1905 Devrimi öncesi aydınını simgeler. Gene «Martı» da şöyle bir söz: «Maşa, neden hep simsiyah giyiniyorsun?» «Hayatım boyunca acılar içindeyim de, mutsuzun da, ondan.»

Nâzım'ın çok yakınında yatan Cehov'un mezarı önünde bunlar geçiyor insanın aklından. Modern hikâyeciliğin ustası, bırakın Kuprin ve Bunin'den Fedin ve Kataveş'e kadar Sovyet yazarlarını, Katherine Mansfield'den Ernest Hemingway'e kadar birçoğunu etkileyen şu Çehov'un önünde dururken...

Oysa, burası, asıl, Sovyet kuşaklarının bir minyatürü olmakta gitgide. Çar Rusya'sının yazarları çoğunlukla mistik, anarşik ve melânkolik insan tipleri çizdiler. Olearius'tan Custine'e kadar yabancılar da Rusları barbar alışkanlıkları olan karanlık yaratıklar gibi gösterdiler. Bugün Pierre Paté'den Hans Kohn'a kadar çağdaş Batılıların yaptıkları da farklı değildir... Oysa bugünkü insanı çağdaş Sovyet yazarları ne denli değişik çiziyorlar. Furmanov'un Çapayev'i Fedeyev'in Levinson'u ya da Fedin'in İzvekov'u gibi... Bu yazarlar milyonların malı oldular; hayatı milyonların özlemleriyle uyuşan açıdan anlattılar; gerçekten büyük bir edebiyat yaratmağa ve yeni ilkeler üstüne yeni bir dünya kurmağa çalışanların estetik ideallerine bağlı kaldılar. Nâzım da, bugün, bu nedenden ötürü Novodeyviçye'de kendine benzeyenlerle birlikte yatıyor.

★

SOVYET ORTA ASYA'SINDA

Sovyetler Birliği'nden dönmeden son hafta, Türkmenistan'ın başkenti Aşkabad'da düzenlenen bir UNESCO toplantısında, «Mustafa Kemal'de Asya ile İlgili Fikirler» konulu Rusça bir tebliğ okumak üzere Sovyet Türkmenistanı'na gittim. Benim tebliğim, bu uluslararası toplantıya verilenler içinde ilk gün okunmak üzere seçilenler arasındaydı. Türkiye'den toplantıya katılanlardan bazıları benim bu

konuda konuşmama karşı çıkmak istemişlerse de, Mustafa Kemal' in Asya uluslarının emperyalizme karşı mücadelelerinde ergeç başarıya ulaşacaklarına dair düşüncelerini, dünyanın dört bir bucağından toplantıya gelen bilim adamlarına, Hintlisine, Afganistanlısına, Arabına, Japonuna, Avrupalısına, Amerikalısına hatırlatmak fırsatını bulmuştum.

Konuşmadan sonra holde bir delege yaklaştı yanıma. Türkmen değil, Kırgızdı. Konuşmama ve Mustafa Kemal'e değinen güzel sözler söyledi. Ve sözü başka bir Türk'e, Nâzım Hikmet'e getirdi. Şiirlerinin Kırgız dilinde de yayınlandığını söylüyordu. Bir tanesini, hatırladığı birini okumasını rica ettim. «Hazer Denizi»ni okudu Kızgızca. Ben de tümünü yazdım. Hani, çok sevilen bir melodi gibi belleklere işlenmiş bir kısmı vardır:

Dalga bir dağdır
kayık bir geyik!
Dalga bir kuyu
kayık bir kova!
Çıkıyor kayık
iniyor kayık,
devrilen
bir atın
sırtından inip
şahlanan
bir ata
biniyor kayık!

Ve işte Kırgızcası:

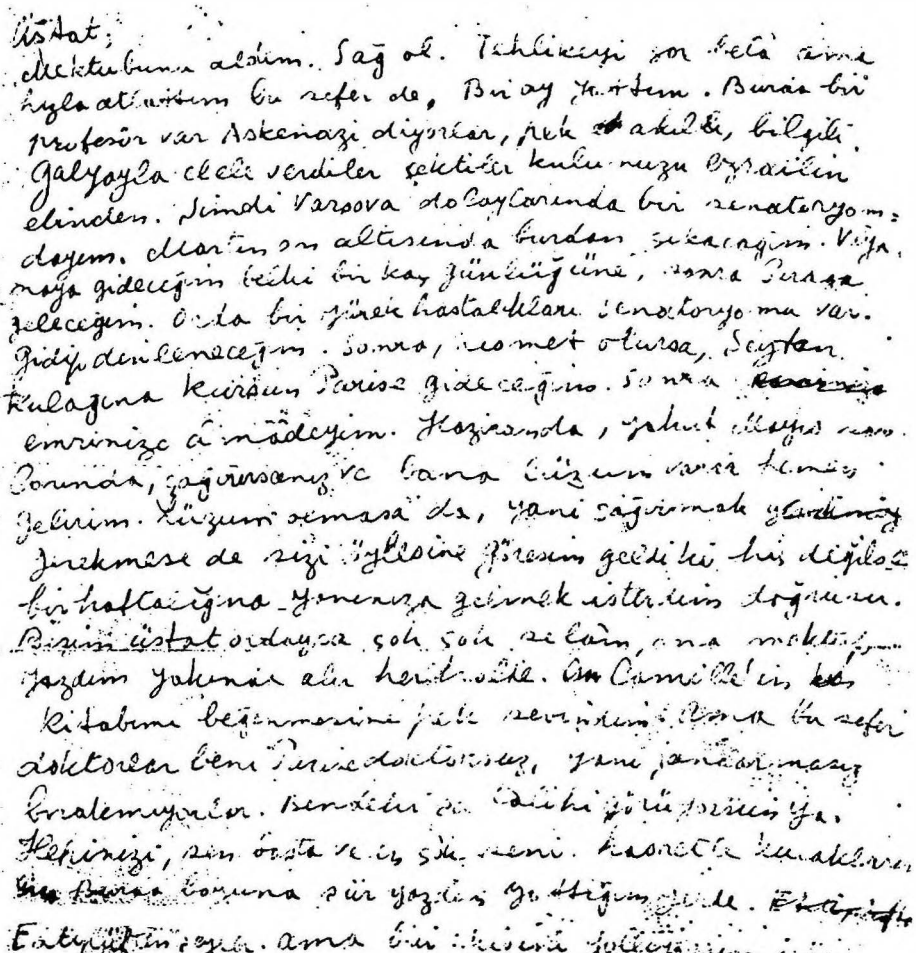
Yolkun - bir aska,
kayık bir kiyik!
Kayık - bir çaka
tolkun - bir kuduk!
Kömülöt kayık
körünöt kayık,
yıgılgan attın
yonunan tayıp
kargıgan atka
minilet barıp!

Kırgız dostum bir soydaşını bulup getirdi. O da Nâzım'ın şu şiirini okudu:

Okko uçkan bir oluk yatat
Kelişken on toguz yaş kurağında,
Kunduzgöru kun altında,
Tundögu yıldız tolgun tun altında,
Stambulda, Bayazıd Meydanında.

Birimiz Mustafa Kemal'i, birimiz İstanbul'un Beyazıd Meydanını getirmişti Sovyet Orta Asya'sına.

• • •

Nâzım'ın, Ekber Babayev'e 7 Mart 1958'de Varşova'dan yazdığı mektup.

Nâzım'ın «Bir Aşk Masalı»nın 23 Mart 1961 tarihli prömiyerinde: Baş koriyograf Yuri Grigoryeviç, bestekâr Arif Melikof, ressam Suliko Virsaladze, Nâzım ve Orkestra şefi Niyazi

Nâzım Hikmet, bazı şiirleri ve oyunlarını Rusça'ya çeviren dostu Ekber Babayev ile

Nâzım beş yaşında

1920 - Deniz Harbokulu'nda

1921 yılında Anadolu'da

«Ogonyok» dergisi baş-redaktörü, dram yazarı ve ozan Anatoli Safranov ve Azerî Valit Atamali (ortada) ile

Nâzım Hikmet, bir aylık açlık grevinden sonra

3 Haziran 1963 sabahı cebindeki
kimliği içinden çıkan vesikalık fotoğrafı

Nâzım, «İvan İvanoviç Var mıydı, Yok muydu?» ve «Demokles'in Kılıcı» adlı oyunlarını sahneye koymuş olan Valentin Nikolayeviç Pluçek ile konuşuyor. Ayaktaki «Türkiye'nin kalbi Ankara» filminin rejisörü Sergey Yutkeviç'tir.

Nâzım Hikmet Münevver ile

Nâzım Hikmet Deliormanlılarla (1957)

Nâzım Varna'da Türkolog İbrahim Tatarlı ile

Nâzım bir tiyatrocu ile (oturan «Granada» şiirinin yazarı Mihail Svetlov'dur)

Nâzım Hikmet Peredelkin'deki villasında

TURK

Nâzım Hikmet bir uluslararası toplantıda konuşurken

ЗАЩО ОТ ДНЕПЪРЧЕ

Moskova'da Edebiyat Müzesinde Ohlopkov ile

Stronsiom 90.

acayipleşti havalar.
Bir güneş, bir yağmur, bir kar.
atom bombası denemelerinden diyorlar.

Stronsiom 90 yağıyormuş
ota, süte, ete,
unuda, hüviyete,
Kapısına çaldığımız büyük hasrete.

Kendi kendimizle yarışmadayız gülüm
Ya ölü yıldızlara hayatı götüreceğiz,
Ya dünyamıza inecek ölüm..

Yaz yağmuru.

Güneşte telli de pullu puruldar
Kumral gelin saçı gibi yağmurlar.
Islak kiremitlerin rahatlığı
Siner içime. Beklerim..
Beklerim..

POKÓJ
PAX
PAIX
PACE
FRIEDE
PEACE
МИР
BÉKE
MÍR

Ünlü Türkmen yazarı Mahdum Kuli'nin 225. yılına rastlayan jübilesinde, Nâzım Hikmet şeref kürsüsünde (sağdan ikinci)

Nâzım Hikmet Moskova başmimarı ile

Nâzım Hikmet 1957'de Sofya'da bir yayınevinde

Berlin'de Dünya Gençlik Festivali'nde

Türkiye'ye ilk gelen Sovyet yazarlarından Lev Nikulin ile

Nâzım Hikmet Moskova'daki evinde

Gerçek İnsan» romanının yazarı ve «Gençlik»
dergisinin başyazarı Boris Polevoy ile

Doğu Avrupa'da Meçhul Asker Anıtına çelenk koyarken

Bir cenaze töreninde

Orta Asyalı bir yazarla

Doğu Almanya gezisinde Berlin'de karşılanırken

Nâzım bir Doğu Almanya gezisinde trenden inerken

Nâzım Hikmet Kahire'de

Bir Tacik yazarıyla

xxx

Ölen ölene doğan doğana,
Yıldız, ağaç, insan,
virüs filân, fâlan
bir telâş, bir kıyamet,
umut, keder, hasret,
doğan doğana, ölen ölene.

59

Günler

Geçip gitmez günler, gelin,
raka için, sarhoş olun,
sıcakta bir şeyler çalın,
geberiyorum kederden.

İlerdeki güzel günler,
beni görmiyecek onlar,
bâri selâm yollasınlar,
geberiyorum kederden.

Başladığım bugünkü günü
~~bekle~~ yarıda ~~bırakarım~~ bırakabilirsin,
geceye varmadan yahut
çok büyük olabilirsin.

Nâzım'ın eşi Vera'nın Moskova da 3 Mayıs 1972'de
«Candan ve Türkkaya'ya Nâzım'dan bir anı» diye
yazarak armağan ettiği fotoğraf
Ortada görülen ressam Abidin Dino'dur.

«Dvorets Sporta» Spor Salonunda Kongre'de

Nâzım'ın «Kadınların İsyanı» ve «Türkiye» adlı oyunlarını sahneye koyan rejisör Yuri Aleksandroviç Zavatski ile

Ağustos 1960'da Türk Tarih Kurumu yöneticisi Uluğ İğdemir ile

Nâzım Hikmet Bursa Cezaevinde

Nâzım Hikmet Bursa Cezaevinde

Bakûlu kompozitör Fikret Amirof ile

Nâzım Moskova Havaalanı'nda

Nâzım Hikmet 1950 yılında Abidin Dino ile

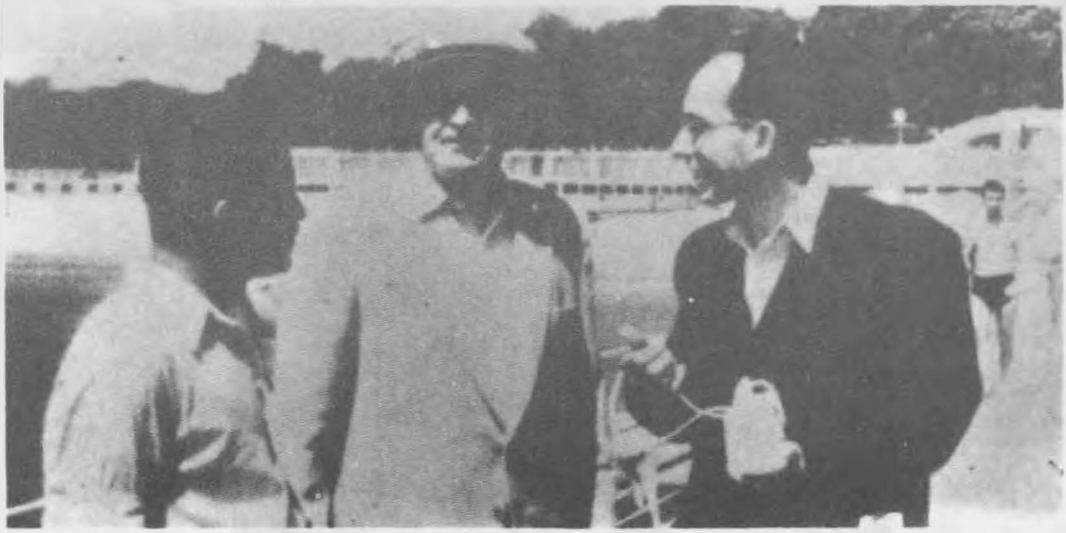
Mezar taşında «Rüzgâra karşı yürüyen adam»

Nâzım Hikmet Prag'da

Nâzım Hikmet Varna'da Türkolog İbrahim Tatarlı ile

Vera heryerde hanımetendi sayılacak inceliktedir

Nâzım Hikmet Bulgaristan'da kendi adı verilen bir ilkokulda öğrencilerle

Nâzım Sofya'da öğretmen ve öğrencilerle (1957)

Yoldaşlar, nasib olmazsa görmek o günü,
ölürsem kurtuluştan önce yani,
alıp götürün
Anadolu'da bir köy mezarlığına gömün beni.

Hasan beyin vurdurduğu
ırgat Osman yatsın bir yanında
ve çavdarın dibinde toprağa çocuklayıp
kırkı çıkmadan ölen şehit Ayşe öbür yanımda.

Traktörle türküler geçsin altbaşından mezarlığın,
seher aydınlığında taze insan, yanık benzin kokusu,
tarlalar orta malı, kanallarda su,
ne kuraklık, ne candarma korkusu.

Biz bu türküleri elbette işitecek değiliz,
toprağın altında yatar upuzun,
çürür kara dallar gibi ölüler,
toprağın altında sağır, kör, dilsiz.

Ama bu türküleri söylemişim ben,
daha onlar düzülmeden,
duymuşum yanık benzin kokusunu,
traktörlerin resmi bile çizilmeden.

Komşulara gelince,
şehit Ayşe ile ırgat Osman,
çektiler büyük hasreti sağlıklarında,
belki farkında bile olmadan.

Yoldaşlar, ölürsem o günden önce yani,
öylece gibi de görünüyor,
Anadolu'da bir köy mezarlığına gömün beni
ve de uyarına gelirse,
tepemde bir de çınar olursa
taş maş da istemez hanı.